

บทที่ ๑

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

รศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายความหมายและความสำคัญของพระไตรปิฎกได้
๒. อธิบายประวัติและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎกได้
๓. อธิบายโครงสร้างและเนื้อหาโดยสังเขปเกี่ยวกับพระไตรปิฎกได้
๔. อธิบายสาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- ความหมายและความสำคัญของพระไตรปิฎก
- ประวัติและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก
- โครงสร้างและเนื้อหาโดยสังเขปเกี่ยวกับพระไตรปิฎก
- สาระสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา

๑.๑ ความนำ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศคำสั่งสอนแก่พุทธบริษัททั้งหลายตั้งแต่แรกตรัสรู้แสดงปฐมเทศนาคือ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ จนถึงเมื่อใกล้ที่จะปรินิพพานก็ทรงแสดงปัจฉิมโอวาท คืออภัยมัทธมมรรณเวลาได้ ๔๕ พรรษา พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมวินัยโดยวิธีมุขปาฐะ ผู้ต้องการฟังธรรมในสมัยพุทธกาลก็จะไปเข้าเฝ้าพระองค์ ณ ธรรมสภา เพื่อฟังธรรม เพื่อทูลถามปัญหา เพื่อสนทนาธรรม ในระยะแรก คำสอนของพระพุทธศาสนา มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น พรหมจรรย์บ้าง สัตถุศาสน์บ้าง พระธรรมวินัยบ้าง ปาพจน์บ้าง เป็นต้น ต่อมาจึงได้มีการรวบรวมไว้เป็นคัมภีร์เรียกว่า ไตรปิฎก สันนิษฐานว่าพระไตรปิฎกที่มีความสมบูรณ์เกิดขึ้นในช่วงการสังคายนาครั้งที่ ๓ เป็นต้นมา

พระไตรปิฎกศึกษา เป็นการศึกษาพระไตรปิฎกคือพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก อันเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนา เนื่องจากพุทธวจนคือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดได้ถูกรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก

ตำราพระไตรปิฎกศึกษาเล่มนี้ เป็นการรวบรวมและเรียบเรียงเนื้อหาตามขอบข่ายรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา พุทธศักราช ๒๕๖๔ ที่กำหนดให้บัณฑิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ศึกษาในหมวดวิชาแกนพระพุทธศาสนา ในระดับปริญญาตรี ทุกสาขาวิชา ดังนั้น เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาตามขอบข่ายรายวิชาที่กำหนดไว้ในบทนี้ จะได้อธิบายความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎกศึกษาต่อไป

๑.๒ ความหมายและความสำคัญของพระไตรปิฎก

๑.๒.๑ ความหมายของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา คำว่า “ไตรปิฎก” มาจากภาษาบาลีว่า “ติปิฎก” หรือ “เตปิฎก” แยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ ไตร หรือ ติ (แปลว่า สาม) + ปิฎก (ปิฎก แปลว่า ตะกร้า, ภาชนะ) เมื่อรวมความแล้ว “ไตรปิฎก” แปลว่า ปิฎกสาม แต่โดยนัยอรรถาธิบายแล้ว พระที่มีความเชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา หรือพระอรหันตเถระก็ได้ให้ความหมายของ “พระไตรปิฎก” ไว้ ๒ นัย^๑ คือ (๑) ปิฎก หมายถึง คัมภีร์ หรือตำรา ดังบาลีว่า “ปริยตติปิ ติ ‘มา ปิฎกสมปทาเนนาติอาทิสฺส ปิฎกนฺติ จุจฺจติ’” ๑ แปลว่า จริงอยู่แม้ปริยติ ท่านก็เรียกว่า ปิฎก ในประโยคเป็นต้นว่า อย่าปลงใจเชื่อโดยการอ้างตำรา (๒) ปิฎก หมายถึง ภาชนะ (เช่น ตะกร้า) ดังประโยคบาลีว่า “อถ บุริสฺส อคฺจเจยฺย กุทฺทลปิฎกมาทยาติอาทิสฺส ยงฺกิญฺจิ ภาชนฺปิ” ๑ แม้ภาชนะอย่างใดอย่างหนึ่งท่านก็เรียกว่าปิฎก ในประโยคเป็นต้นว่า ครั้นนั้น บุรุษคนหนึ่งถือจอบและตะกร้าเดินมา อนึ่ง ศัพท์ว่า ปิฎก (ปิฎก) ตามนัยแห่งบาลีที่บัณฑิตผู้รู้สรรพแห่งปิฎกศัพท์สรุปว่า ปิฎกคือภาชนะอันเป็นเครื่องรองรับปริยติ^๒

อรหันตเถระสันตปาสาทิกา อธิบายว่า ปิฎกมี ๓ ประเภท คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ในปิฎก ๓ ประเภทนั้น พระพุทธพจน์นี้คือ ปาติโมกข์ ๒ วิภังค์ ๒ ชันธกะ ๒๒ และ

^๑ วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๐.

^๒ ตสฺมา ปิฎกํ ปิฎกตถวิทู ปริยตติภาชนตถโต อาหุ ๑ อ้างใน วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๐.

ปริวาร ๑๖ ที่ประมวลพระพุทฺธพจน์ ที่สังคายนาครั้งที่ ๑ และที่สังคายนาในภายหลังต่อมาทั้งหมดเข้าด้วยกัน ชื่อว่า วินัยปิฎก พระพุทฺธพจน์คือทิมิกาย ซึ่งเป็นที่รวมพระสูตร ๓๔ สูตร มีพรหมชาลสูตรเป็นต้น มัชฌิมิกาย ซึ่งเป็นที่รวมพระสูตร ๑๕๒ สูตร มีมูลปริยายสูตรเป็นต้น สังยุตตนิกายซึ่งเป็นที่ยรวบรวมนพระสูตร ๗,๗๖๒ สูตร มีโฆตรณสูตรเป็นต้น อังคุตตรนิกายซึ่งเป็นที่ยรวบรวมนพระสูตร ๙,๕๕๗ สูตรมีจิตตปริยาทานสูตรเป็นต้น ขุททกนิกาย ๑๕ ประเภท ได้แก่ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภิทามรรค อปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก ชื่อว่าพระสูตรตันติปิฎก พระพุทฺธพจน์คือธัมมสังคหะ วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปัญญา นีชื่อว่าพระอภิธรรมปิฎก^๑

๑.๒.๒ ความสำคัญและคุณค่าของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกอันเป็นที่รวมรวมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีความสำคัญต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา อย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นเหมือนองค์พระศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ธรรมและวินัย ที่เรา(ตถาคต) แสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^๒

พระไตรปิฎกมีความสำคัญในฐานะที่เป็นที่ยรวบรวมนคำสั่งสอนเอาไว้ทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เนื่องจากพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ เป็นที่ยรวบรวมนพระสังฆธรรม ๓ ประการ คือ ปริยัติสังฆธรรม ปฏิบัติสังฆธรรม และปฏิเวธสังฆธรรม^๓

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา โดยจัดเป็นหมวดหมู่ได้ ๓ หมวดหมู่ ตามลักษณะเนื้อหา ดังนี้ (๑) หมวดพระวินัย เรียกว่าพระวินัยปิฎก (๒) หมวดพระสูตร เรียกว่าพระสูตรตันติปิฎก (๓) หมวดพระอภิธรรม เรียกว่าพระอภิธรรมปิฎก

การที่พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่ยรวบรวมนหลักคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาไว้ทั้งหมด ทำให้พุทธศาสนิกชน รวมทั้งคนในศาสนาอื่น ๆ ได้ศึกษาความเป็นมาของพระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวางและเข้าใจดียิ่งขึ้น แม้ว่าจะไม่ได้เกิดในสมัยพุทธกาลก็ตาม และเราก็สามารถเชื่อได้สนิทใจว่า คำสอนต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ผู้เป็นบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นต้นตามบทสรรเสริญพุทธคุณ ทั้งนี้ เนื่องจากในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ พระอานนที่ได้แจ้งให้ที่ประชุมทราบ ว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ยกเลิกลีกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างก็ได้ แต่ที่ประชุมหาข้อยุติไม่ได้ว่าลีกขาบทเล็กน้อยนั้นคืออะไร และหากจะถอนลีกขาบทเล็กน้อยตามที่พระพุทธเจ้าอนุญาตก็จะถูกติเตียนจากผู้อื่นได้ว่า ปฏิบัติตามเฉพาะเมื่อพระพุทธเจ้าดำรงพระชนม์อยู่เท่านั้น พอพระพุทธเจ้าปรินิพพานก็ยกเลิกลีกเสีย ที่ประชุมจึงมีมติไม่ให้ถอนลีกขาบทใด ๆ ทั้งสิ้นและปฏิบัติตามเหมือนเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าดำรงพระชนม์อยู่

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนา ที่มีข้อความมากที่สุดคัมภีร์หนึ่ง มีจำนวนถึง ๔๕ เล่ม การศึกษาพระไตรปิฎก จึงก่อให้เกิดประโยชน์มากมายแก่ผู้ศึกษา ดังนี้

^๑ วิ.อ.(ไทย) ๑/-/๒๕.

^๒ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๓ วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๖๔.

๑. มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ ชัดเจน ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา เนื่องจากพระไตรปิฎกถือเป็นคัมภีร์แม่บทของคัมภีร์ทุกชนิดในพระพุทธศาสนา ข้อความในคัมภีร์ใดที่ขัดแย้งกับข้อความในพระไตรปิฎก ไม่ลงกัน ไม่สมกันเมื่อนำมาเทียบกับพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก ถือว่าไม่ถูกต้อง ไม่ใช่คำสอนในพระพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อได้ศึกษาข้อความธรรมจากคัมภีร์หรือหนังสือธรรมะใด ๆ ก็ตาม หากมีความสงสัยว่าธรรมนั้นถูกต้องหรือไม่ ความหมายที่แท้จริงเป็นอย่างไร ก็สามารถตรวจสอบได้จากคัมภีร์พระไตรปิฎก ถ้าถูกต้องสอดคล้องกับพระไตรปิฎกก็สามารถเชื่อถือและนำไปอ้างอิงได้ แต่ถ้ามีความแตกต่างกันก็ต้องยึดถือคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นเกณฑ์ไว้ก่อน ด้วยเหตุนี้การศึกษา พระไตรปิฎกจึงทำให้เกิดความมั่นใจในหลักคำสั่งสอนหรือข้อความที่ศึกษานั้นว่าเป็นพุทธธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าจริง ๆ

๒. การศึกษาพระไตรปิฎก ทำให้มีความเห็นถูกต้องและปฏิบัติถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา คุณค่าหรือประโยชน์ข้อนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องนั่นเอง

๓. ได้รับผลจากการปฏิบัติที่จะเกิดขึ้นอย่างเต็มที่ ไม่บกพร่อง เช่น การมีความเพียรพยายาม ที่ถูกต้องก็จะให้ประสบความสำเร็จได้ (วิริยะะ ทุกขมจเจติ) ซึ่งหากว่าไม่รู้หลักการทำความเพียรพยายามที่ถูกต้อง ก็จะปฏิบัติอย่างผิด ๆ และส่งผลต่อไปคือการได้รับผลของความเพียรพยายามน้อยหรือไม่ได้รับเลย

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้ประมวลความสำคัญของพระไตรปิฎกและประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากการศึกษาพระไตรปิฎก ไว้ดังนี้

๑) พระไตรปิฎกเป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งพุทธพจน์คือพระดำรัสของพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ตรัสไว้เอง เท่าที่ตกทอดมาถึงเรา มีมาในพระไตรปิฎก เราจึงจักคำสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎก

๒) พระไตรปิฎกเป็นที่สถิตคำสั่งสอนของพระศาสดา เพราะเป็นที่บรรจุพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เราจะเฝ้าหรือรู้จักพระพุทธเจ้าได้จากพระดำรัสของพระองค์ที่ท่านรักษากันไว้ในพระไตรปิฎก

๓) พระไตรปิฎกเป็นแหล่งต้นเดิมของคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอน คำอธิบาย คัมภีร์ หนังสือ ตำราที่อาจารย์และนักปราชญ์ทั้งหลายพูด กล่าว หรือเรียบเรียงไว้ ที่จัดว่าเป็นของในพระพุทธศาสนาจะสืบขยายออกมาและเป็นไปตามคำสอนแม่บทในพระไตรปิฎกที่เป็นฐานหรือเป็นแหล่งต้นเดิม

๔) พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานอ้างอิงในการแสดงหรือยืนยันหลักการที่กล่าวว่าเป็นพระพุทธศาสนา การอธิบายหรือกล่าวอ้างเกี่ยวกับหลักการของพระพุทธศาสนา จะเป็นที่น่าเชื่อถือหรือยอมรับได้ด้วยดี เมื่ออ้างอิงหลักฐานในพระไตรปิฎก ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานอ้างอิงขั้นสุดท้ายสูงสุด

๕) พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอนหรือคำกล่าวใด ๆ ที่จะถือว่าเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาได้จะต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัยซึ่งมีมาในพระไตรปิฎก (แม้แต่คำหรือข้อความในพระไตรปิฎกเอง ถ้าส่วนใดถูกสงสัยว่าจะแปลกปลอมก็ต้องตรวจสอบด้วยคำสอนทั่วไปในพระไตรปิฎก)

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธควรรู้**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๖๕-๖๖.

๖) พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบความเชื่อถือและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ความเชื่อถือหรือข้อปฏิบัติตลอดจนพฤติกรรมใด ๆ จะวินิจฉัยว่าถูกต้องหรือผิดพลาด เป็นพระพุทธศาสนาหรือไม่ ก็โดยอาศัยพระธรรมวินัยที่มีมาในพระไตรปิฎกเป็นเครื่องตัดสิน (เป็นหลักตัดสินพระธรรมวินัย ว่า อะไรถูก-ผิด อะไรควร-ไม่ควร)^๗

การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกจึงเป็นกิจสำคัญยิ่งของชาวพุทธ ถือว่าเป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา หรือดำรงพระพุทธศาสนาไว้ การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกที่ดีต้องนำไปปฏิบัติจริงเพื่อให้เกิดผล ถ้าการปฏิบัติไม่เป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธศาสนาก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ พระไตรปิฎกยังมีคุณค่าที่สำคัญในด้านอื่น ๆ อีกมากมาย เป็นต้น พระไตรปิฎกจึงเป็นแหล่งที่จะสืบแนวคิดที่สัมพันธ์กับวิชาการต่าง ๆ และพระไตรปิฎกเป็นแหล่งเดิมของคำศัพท์บาลีที่นำมาใช้ในภาษาไทย

สรุปพระไตรปิฎกคือพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์ที่สำคัญในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นคัมภีร์เป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นเอกไว้ในพระไตรปิฎกนี้ ดังนั้นความสำคัญของพระไตรปิฎกจึงนับได้ว่าเป็นคัมภีร์หรือปกรณ์ที่รวบรวมหลักธรรมวินัย และผ่านการสังคายนามาหลายครั้ง พระมหาเถระทั้งหลายได้สืบทอดกันต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน อนึ่ง คุณค่าหรือประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาพระไตรปิฎกในภาพรวมก็คือการมีความรู้ความเข้าใจหลักพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ปฏิบัติตามได้อย่างถูกต้อง และได้รับผลของการปฏิบัติอย่างเต็มที่สมควรแก่การปฏิบัติ

จากที่กล่าวมา จะเห็นว่า พระไตรปิฎกมีใช้คัมภีร์ที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใคร ๆ ไม่อาจแตะต้องได้ หรือใส่ตู้ไว้บูชาอย่างที่เขาใจกัน เพราะหากเป็นเช่นนั้น ความรู้ต่าง ๆ ที่บรรจุในพระไตรปิฎกก็จะไร้ค่าทั้งอาจจะทำให้เกิดการนับถือพระพุทธศาสนาในทางที่ผิดได้ ดังนั้น การปฏิบัติต่อพระไตรปิฎกที่ถูกต้อง คือการตั้งใจและสนใจศึกษาค้นคว้าหาความรู้ต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกอย่างจริงจัง นำความรู้ในพระไตรปิฎกมาใช้ประพฤติปฏิบัติด้วยตนเอง และนำไปเผยแผ่แก่ผู้อื่น ศึกษาปฏิบัติตามคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อันจะเป็นผลให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ยั่งยืนต่อไป รวมทั้งผู้ปฏิบัติจะได้รับผลของการปฏิบัติตามสมควรแก่การปฏิบัติ

๑.๓ ประวัติและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก

ประวัติของคัมภีร์พระไตรปิฎก เริ่มขึ้นจากการจดจำคำสอนของพระพุทธเจ้าด้วยการประมวลเป็นเรื่อง ๆ ที่ทรงตรัสรู้และประกาศสั่งธรรม ตลอด ๔๕ พรรษา พระพุทธเจ้าตรัสเรียกคำสอนของพระองค์ว่า พระธรรมบังพระธรรมวินัยบัง พรหมจรรย์บัง ศาสนาบัง เมื่อมีคำสอนมากขึ้น จึงมีการจัดเป็นหมวดพระธรรมวินัย เรียกว่า นวักคัลลัตถุศาสน์ คือคำสอนของพระศาสดามือถึง ๙ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตะกะ อัปภูตัมมะ^๘ หลักธรรมเหล่านี้เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงดำรงอยู่ได้นาน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบพระสารีบุตรว่า “สารีบุตร พระพุทธเจ้ากกุสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้า

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^๘ วิ.มท.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑.

กัศสปะ ไม่ทรงผ่อนคลายที่จะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္ပุตตรัม เวทัลลของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์จึงมีมาก ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลัง ๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นาน เหมือนดอกไม้ไม่นานาพรรณ กองอยู่บนแผ่นดินกระดานเฝ้าด้วยร้อยไว้ ย่อมไม่ถูกลมพัดกระจัดกระจายไป เพราะเหตุไร เพราะเฝ้าด้วยร้อยไว้ ข้อนี้ฉันใด เมื่อหมดพระพุทธเจ้า และสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลัง ๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นาน ฉะนั้น สารีบุตร นี่คือเหตุปัจจัยที่ทำให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้ากุลันระ พระพุทธเจ้าโกนาคมณะ และพระพุทธเจ้ากัศสปะ ดำรงอยู่นาน” ต่อมาได้มีผู้สนใจศึกษาคำสอนมากขึ้นจึงได้มีการตั้งสำนักเรียนขึ้น เช่นสำนักเรียนของพระอุบาลี สำนักเรียนของพระอานนท์ วิธีการศึกษาเล่าเรียนใช้วิธีมุขปาฐะคือการท่องจำปากต่อปากจากพระพุทธเจ้าและพระสาวกสำคัญ

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาไว้ คำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาในขั้นแรกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ข้อบังคับหรือกฎระเบียบที่เรียกว่า พระวินัย กับคำสอนที่ควรปฏิบัติตามเรียกว่า พระธรรม ต่อ มาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช มีการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ ได้มีการแบ่งคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาออกเป็น ๓ ส่วน คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก จึงเรียกว่า พระไตรปิฎก

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวถึงความเป็นมาของพระไตรปิฎกว่า การกล่าวถึงความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก จำเป็นต้องกล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่ยังมีได้จัดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร รวมทั้งหลักฐานเรื่องการท่องจำ และข้อความที่กระจัดกระจายยังมิได้จัดเป็นหมวดหมู่ จนถึงมีการสังคายนาคือจัดระเบียบหมวดหมู่ การจารึกเป็นตัวหนังสือและการพิมพ์เป็นเล่ม และได้กล่าวถึงพระสาวกผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกคือ พระอานนท์ ผู้เป็นพระอนุชา (ลูกพี่พี่ผู้น้อง) และเป็นผู้อุปฐากรับใช้ใกล้ชิดของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงจำพระพุทธรวณะไว้ได้มาก พระอุบาลี ผู้เชี่ยวชาญทางวินัยในฐานะที่ทรงจำวินัยปิฎก พระโสณกุฎิกัณณะ ผู้เคยท่องจำบางส่วนของพระสุตตันตปิฎก และกล่าวข้อความนั้นปากเปล่าในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ได้รับสรรเสริญว่าทรงจำได้ดีมาก ทั้งสำเนียงที่กล่าวข้อความออกมาก็ชัดเจนแจ่มใสเป็นตัวอย่างแห่งการท่องจำในสมัยที่ยังไม่มีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นตัวหนังสือ พระมหากัศสปะ ในฐานะเป็นผู้ริเริ่มให้มีการสังคายนา จัดระเบียบพระพุทธรวณะให้เป็นหมวดหมู่ในข้อนี้ย่อมเกี่ยวโยงไปถึงพระพุทธเจ้า พระสารีบุตร และพระจุนทะ น้องชายพระสารีบุตร ซึ่งเคยเสนอให้เห็นความสำคัญของการทำสังคายนา คือจัดระเบียบคำสอนให้เป็นหมวดหมู่^{๑๐}

^๙ วิมหา.(ไทย) ๑/๒๐/๑๒.

^{๑๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับชาวบ้าน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑-๒.

การร่ายกรองพระธรรมวินัยที่เรียกว่า สังคีติ ปรากฏในปาสาทิกสูตร ว่า “จนทะ เพราะเหตุนี้ ธรรมทั้งหลายที่เราแสดงไว้แล้วเพื่อความรู้อย่าง บริสุทธิ์ทั้งหมดนั้นแหละ พึงพร้อมเพรียงกันประชุม สอบทานอรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะในธรรมนั้น แล้วพึงสังคายนา กัน ไม่พึงวิวาทกัน เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนี้พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๑๑} และปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรได้ตรัสสอนเรื่องมหาปเทศ ๔ ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายเล่าเรียนและตรวจสอบคำสอนที่ถูกตั้งคำถามว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า “นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสังคตศาสนา” เธอทั้งหลาย ยังไม่ฟังชื่นชม ยังไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของผู้ที่ ฟังเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ถี่ถ้วน ฟังสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถำบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ ฟังลงสันนิษฐานว่า “นี้มีใช้พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาผิด” เธอทั้งหลายพึงฟังคำนั้นเสีย ถำบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้า ในวินัยก็ได้ ฟังลงสันนิษฐานว่า “นี่เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาด้วยดี”^{๑๒}

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการรวบรวมจัดหมวดหมู่เป็นปิฎกที่เรียกว่า พระไตรปิฎก พระสาวกได้ศึกษาเล่าเรียนสืบทอดกันมาเป็นรุ่น ๆ (อาจริยปรัมปรา) ด้วยระบบการสืบทอดที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” คือการเล่าเรียนและถ่ายทอดด้วยการท่องจำและสอบทานด้วยปากเปล่า ยังไม่มีการจดบันทึกจารึกด้วยอักษร กระทั่งสังคายนาครั้งที่ ๕ ณ ประเทศลังกาจึงได้มีการจารึกคำสอนในพระไตรปิฎกเป็นอักษรลงในใบลานเป็นครั้งแรก จึงเกิดเป็นคัมภีร์ขึ้นเรียกว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก และได้ศึกษาสืบทอดกันมาช้านาน กระทั่งมีการเขียนและพิมพ์จัดทำเป็นเล่มหนังสือ ปัจจุบัน มีการจัดทำระบบสืบค้นพระไตรปิฎกด้วยคอมพิวเตอร์

พระไตรปิฎกมีความเป็นมาและพัฒนาการเป็นมาอย่างไร

พระไตรปิฎก คือพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรม มีความเป็นมาและพัฒนาการ ดังนี้

๑. สมัยพุทธกาลไม่มีพระไตรปิฎก พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม-วินัย หรือพรหมจรรย์ (พรหมจริย) เท่านั้น ดังเวลาจะทรงส่งพระอรหันต์สาวก ๖๐ รูป ไปประกาศพระพุทธศาสนา ตรัสส่งให้ไป “ประกาศพรหมจรรย์”^{๑๓} อันงามในที่สุด (งามด้วยยถาสัทธินิสา) งามในท่ามกลาง (งามด้วยยถาจิตตสิกขา) และงามในที่สุด (งามด้วยยถาปัญญาสิกขา) และเมื่อจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ตรัสว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๑๔}

๒. มีหลักฐานว่า มีการแบ่งพุทธวจน เป็นหมวดหมู่มาบ้างแล้ว ตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล เช่น แบ่งเป็นธรรม ๙ เรียกว่า “นวัคคสังคตศาสนา” คือคำสอนของพระศาสดามิองค์ ๙ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัฏฐกธรรม และเวทลลสะ^{๑๕}

^{๑๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๗๗/๑๓๘.

^{๑๒} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๘/๑๓๔

^{๑๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๑๕} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒. อดลัทพมสูตร

๑) สุตตะ ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปริวาร มงคลสูตร รตนสูตร นาฬิกสูตร ตูรัฎฐกสูตร ในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ

๒) เคยยะ ได้แก่ พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

๓) เวยยาकरणะ ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ที่เหลือ

๔) คาถา ได้แก่ ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาต ที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

๕) อุทาน ได้แก่ พระสูตร ๘๒ สูตรที่เกี่ยวข้องด้วยคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสพรคตด้วย โสมนัสญาณ

๖) อิติวุตตกะ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตตมิมิ ภควตา เป็นต้น

๗) ชาตกะ ได้แก่ ชาตก ๕๕๐ เรื่อง มีอภินนกะชาตก เป็นต้น

๘) อัปภูตธรรม ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ทั้งหมด ที่ตรัสโดยนัยว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ในอานนท” ดังนี้ เป็นต้น

๙) เวทลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถาม-ตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ เช่น จูฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร ลักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร^{๑๖} เวทลละเป็นคำสอนประเภทคำถามคำตอบ เวทลละ แปลว่า ได้ความรู้ ความปลื้มใจ หมายถึงผู้ถามได้ความรู้ และความปลื้มใจ แล้วก็ถามต่อไปเรื่อย ๆ

๓. ต่อมาเมื่อพระมหากัสสปเถระ รวบรวมพระอรหันต์ชีนาสพผู้ทรงอภิญญา มีความสมบูรณ์ด้วย ปฏิสัมภิกา ๕๐๐ รูป กระทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ก็ยังคงสังคายนา “พระธรรม-วินัย” อยู่ (ยังไม่มีคำว่าไตรปิฎก)^{๑๗}

แม้เมื่อกาลล่วงไปประมาณ ๑๐๐ ปี พระวัชชีบุตรได้ขอเสนอขอแก้ไขพระวินัยบัญญัติบางข้อ อ้างว่า พระพุทธองค์ทรงประทานนโยบายไว้แล้ว พระสงฆ์ทั้งหลายได้ประชุมสังคายนา วินิจฉัยข้อเสนอกเกี่ยวกับวัตถุ ๑๐ ประการ^{๑๘} ของพวกภิกษุวัชชีบุตรแล้ว ไม่ยอมรับ และการทำสังคายนาครั้งนั้นก็ยิ่งเรียกว่า “ธัมมวินย-วิรัชชา” (การวิรัชชาพระธรรม-วินัย) หรือ “ธัมมวินยสังคีติ” (การสังคายนาพระธรรม-วินัย)

๔. ในช่วงระหว่างหลังสังคายนาครั้งที่ ๒ จนถึงครั้งที่ ๓ นี้เอง มีผู้สันนิษฐานว่า ธรรม-วินัย ได้แตกแขนงออกเป็น ๓ หมวด (เรียกว่า เทปิฎก = ไตรปิฎก) คือ ธรรม ได้แตกออกเป็น พระสุตตันตปิฎก กับพระอภิธรรมปิฎก ส่วนวินัย เป็นพระวินยปิฎก

มีหลักฐานอีกแห่งหนึ่ง พระโมคคัลลสีบุตร ได้แต่งกถาวัตถุ ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๓ และกถาวัตถุ ถูกผนวกเข้าเป็นหนึ่งในอภิธรรม ๗ คัมภีร์^{๑๙} แสดงว่าพระไตรปิฎกเพิ่งจะมารวมสมบูรณ์ในพุทธศตวรรษที่ ๓ นี้เอง

^{๑๖} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๓๘/๑๓.

^{๑๗} คุรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗-๔๔๓/๓๗๕-๓๘๕.

^{๑๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓.

^{๑๙} ตลมี สมาคเม โมคคัลลสีบุตรตติสสเถโร ปรรูปวาท มทหนโต กถาวตถุปรกณ อากสิ ฯ อ้างใน วิ.อ.(บาลี) ๑/๖๑.

๕. พระไตรปิฎกได้ถ่ายทอดสืบทอดกันมาโดยระบบท่องจำ จนกระทั่งไปถึงศรีลังกา เมื่อ พ.ศ. ๔๕๐ ได้รับการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๕ จารึกด้วยอักษรสิงหล จากนั้นก็ถ่ายทอดเป็นอักษรของชาติต่าง ๆ ที่สืบทอดพระไตรปิฎก แม้ประเทศไทย ก็ได้พระไตรปิฎกไปจากประเทศศรีลังกา

๖. พระไตรปิฎกบันทึกด้วยภาษามาคธี (แขนงหนึ่งของภาษาตระกูลปรากฤต) ต่อมาได้เปลี่ยนมาเรียกเป็นภาษาบาลี หรือสันติภาษา เมื่อจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว เนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษาถิ่น (ภาษาตลาด) ไม่มีอักษรเป็นของตนเอง ผู้ประสงค์จะเรียนพระไตรปิฎก จึงต้อง “ถอด” (Transliterate) เป็นอักษรของตนเอง เช่น เรียนที่ประเทศตะวันตก ก็ถอดเป็นอักษรโรมัน เรียนที่ประเทศไทยก็ถอดเป็นอักษรไทย

ภาษาพระไตรปิฎก ที่เรียกว่าภาษามาคธี ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นภาษาบาลีหรือสันติภาษา พระไตรปิฎกภาษาบาลีมีทั้งหมด ๔๕ เล่ม

พระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิงแพร่หลายในปัจจุบันคือ (๑) ฉบับโรมัน ของสมาคมปาฬีปรกรณ (๒) ฉบับสิงหลของประเทศศรีลังกา (๓) ฉบับพม่า ของประเทศเมียนมา (๔) ฉบับไทยที่ถือกันว่าถูกต้องสมบูรณ์ก็คือฉบับสยามรัฐ และฉบับมหาจุฬาลงกรณ

นอกจากนี้ มีพระไตรปิฎกที่บันทึกลงแผ่น CD-ROM ของมหาวิทยาลัยมหิดล และ Chattha Samgayaana CD-ROM ของสถาบันค้นคว้าวิจัยศาสนา ธรรมคิริ อิคัปปุรี อินเดีย บรรจุพระไตรปิฎกทุก version

๑.๔ โครงสร้างและเนื้อหาโดยสังเขปเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

๑.๔.๑ โครงสร้างของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกประกอบด้วยเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑) พระวินัยปิฎก เป็นที่รวบรวมพระวินัยซึ่งประกอบด้วยกฎเกณฑ์กติกาสำหรับรักษามีกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ไว้

๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นที่รวบรวมพระสูตรทั้งหลาย คือธรรมที่ตรัสแสดงแก่บุคคล หรือปวงภพเหตุการณ์ หรือสถานการณ์อะไรบางอย่าง เป็นแต่ละเรื่องๆ ไป

๓) พระอภิธรรมปิฎก เป็นที่รวบรวมคำอธิบายหลักคำสอนที่เป็นเนื้อหาสาระ เป็นหลักธรรมล้วน ๆ

พระไตรปิฎกมีเนื้อหา ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยนิยมจัดแยกเป็น ๔๕ เล่ม เพื่อบรรยายถึงระยะเวลา ๔๕ พรรษาแห่งพุทธกิจ นับรวมได้ถึง ๒๒,๓๗๙ หน้า (ฉบับสยามรัฐ) หรือเป็นตัวอักษร ประมาณ ๒๔,๓๐๐,๐๐๐ ตัว แต่ละปิฎกมีการจัดแบ่งหมวดหมู่ บท ตอน ซอยออกไปมากมายซับซ้อน^{๒๐} หนึ่ง การจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยออกเป็นพระไตรปิฎกนั้น มิใช่เป็นการจัดหลักคำสอนขึ้นมาใหม่แต่อย่างใด หากแต่เป็นการจัดหมวดหมู่จัดแบ่งตามลักษณะคำสอนที่มีอยู่เดิม

๑. พระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก คือ คัมภีร์ที่ประมวลระเบียบข้อบังคับ เป็นหมวดพระวินัย, ประมวลสิกขาบท สำหรับ ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ แบ่งเป็น ๓ หมวด หรือ ๕ คัมภีร์ จัดพิมพ์อักษรไทยเป็น ๘ เล่มคือ มหาวิภังค์ ภิกขุณี วิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค ปริวารวรรค ดังนี้^{๒๑}

ก. วิภังค์ หรือ สุตตวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ แบ่งเป็น ๒ คัมภีร์ คือ (๑) อาทักมมิกะ หรือ ปาราชิก (อา) ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติหนัก ตั้งแต่ปาราชิกถึงอนิยต (Major Offenses) จัดพิมพ์เป็น

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตโต), **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้**, หน้า ๕-๖.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๗-๘๘.

๑ เล่ม (๒) ปาจิตตียะ (ปา) ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติเบา ตั้งแต่อาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์ ถึงเสขียะ และรวมเอาภิกขุณีวัฏฏ์เข้าไว้ด้วย จัดเป็น ๒ เล่ม

วัฏฏ์ นี้ แบ่งอีกอย่างหนึ่งเป็น ๒ เหมือนกัน คือ (๑) มหาวัฏฏ์ หรือ ภิกขุวัฏฏ์ ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ฝ่ายภิกษุสงฆ์ จัดเป็น ๒ เล่ม (๒) ภิกขุณีวัฏฏ์ ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ จัดเป็น ๑ เล่ม

ข. ชันธะ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ รวมเป็นบท ๆ เรียกว่าชันธะหนึ่ง ๆ ทั้งหมดมี ๒๒ ชันธะ แบ่งเป็น ๒ วรรค คือ

๓. มหาวรรค (ม : วรรคใหญ่) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนต้น มี ๑๐ ชันธะ จัดเป็น ๒ เล่ม

๔. จุลวรรค (จุ : วรรคเล็ก) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนปลาย มี ๑๒ ชันธะ จัดเป็น ๒ เล่ม

ค. ๕. ปรีวาร (ป : หนังสือประกอบ, คู่มือ) คัมภีร์บรรจุคำถามคำตอบ ข้อความรู้พระวินัย จัดเป็น ๑ เล่ม

นอกจากนี้ ใน ๕ คัมภีร์เหล่านั้น ยังมีการแบ่งเป็น ๓ แบบ ดังนี้^{๒๒}

แบบที่ ๑ ปรากฏในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ (ที่ พระรัตนปัญญาเถระ รจนาขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๕) ข้อ ๒๒ มีหัวใจคัมภีร์ว่า **อา. ปา. ม. จุ. ป.** มีความหมายดังนี้

อา. คือ อาทิกัมมะ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทเกี่ยวกับอาบัติหนัก ได้แก่ ปาราชิก สังฆาติเสส และข้อพิจารณาเพื่อปรับอาบัติ คือ อนียต

ปา. คือ ปาจิตตีย์ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติเบา ได้แก่ นิสัคคียปาจิตตีย์ ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ เสขียวัตถะ และอธิกรณสมณะ ซึ่งเป็นวิธีระงับอธิกรณ์ รวมถึงพระบัญญัติฝ่ายพระภิกษุณีที่เรียกว่า ภิกขุณีวัฏฏ์ทั้งหมด

ม. คือ มหาวรรค เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ตอนต้น แบ่งออกเป็น ๑๐ ชันธะ หรือ ๑๐ ตอน

จุ. คือ จุลวรรค เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ตอนปลาย แบ่งออกเป็น ๑๒ ชันธะ หรือ ๑๒ ตอน

ป. คือ ปรีวาร เป็นชื่อคัมภีร์ส่วนประกอบหรือภาคผนวกที่ประมวลเนื้อหาสาระของพระวินัยทั้งหมดเข้ามาไว้ด้วยกันในลักษณะเป็นคำถามและคำตอบ เพื่อให้เป็นคู่มือสำหรับซักซ้อมความรู้ในพระวินัยให้ง่ายต่อความเข้าใจยิ่งขึ้น

แบบที่ ๒ ปรากฏในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะข้อ ๓๔๘ ว่า **“ปา. ปา. ม. จุ. ปิตติ ปญจวิธัม วินยปิฎกัม”** พระวินัยปิฎกมี ๕ คัมภีร์ คือ **ปา. ปา. ม. จุ. ป.** ท่านแบ่งพระวินัยปิฎก ออกเป็น ๕ คัมภีร์ มีคำย่อหรือหัวใจว่า **ปา. ปา. ม. จุ. ป.** มีชื่อคัมภีร์เหมือนแบบที่ ๑ ต่างกันแต่คำแรกคือ

^{๒๒} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระวินัยปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑-๑๓.

ปา. = ปาราชิก

ปา. = ปาจิตตีย์

ม. = มหาวรรค

จุ. = จุลวรรค

ป. = ปรีวาร

แบบที่ ๓ มีหัวใจคัมภีร์ว่า ม. ภ. ม. จุ. ป. มีชื่อคัมภีร์ดังนี้

ม. = มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์

ภ. = ภิกขุณีวิภังค์

ม. = มหาวรรค

จุ. = จุฬวรรค (จุลวรรค)

ป. = ปรีวาร

พระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้แบ่งพระวินัย-ปิฎกออกเป็น ๕ คัมภีร์ตามวิธีการของแบบที่ ๓ นี้

นอกจากนี้ ยังมีการจัดแบ่งออกเป็น ๓ คัมภีร์ เรียกชื่อย่อว่า **สุ. ข. ป.** บ้าง **วิ. ข. ป.** บ้าง ชื่อย่อหรืออักษรย่อเหล่านี้ หมายถึง

สุ. คือ สุตตวิภังค์ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทในมหาวิภังค์ ภิกขุวิภังค์หรือภิกขุณีวิภังค์ ไว้ด้วยกัน ส่วนชื่อย่อว่า **วิ.** ก็คือ มหาวิภังค์ คือภิกขุและภิกขุณีวิภังค์ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทจากทั้ง ๒ วิภังค์ มาไว้ด้วยกัน

ข. คือ ขันธกะ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ ทั้งในส่วนของมหาวรรคและจุฬวรรคเข้าไว้ด้วยกัน

ป. คือ ปรีวาร เป็นชื่อคัมภีร์ส่วนประกอบ หรือภาคผนวก

ซึ่งการจัดแบ่งดังกล่าวนี้ สมาคมบาลีปกรณ์ที่พิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นที่ประเทศอังกฤษก็แบ่งพระวินัยปิฎกออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. สุตตวิภังค์ หมายถึง ส่วนแห่งศีลทั้งของภิกษุและภิกษุณี

๒. ขันธกะ หมายถึง ส่วนแห่งศีลและวัตรปฏิบัติทั้งในมหาวรรคและจุลวรรค

๓. ปรีวาร หมายถึง ตัวข้อปฏิบัติเบ็ดเตล็ดในพระวินัย

จึงเห็นได้ว่า แม้การจัดแบ่งจะแปลกไป แต่ก็มิได้ทำให้พระวินัยปิฎก มีความผิดพลาด หรือบกพร่องแต่ประการใด เพราะต่างก็มีต้นฉบับที่ตรงกัน เพียงแต่การเรียกชื่อ หัวข้อ และวิธีการแบ่งหัวข้อเท่านั้น ที่ต่างกันออกไป

๒. พระสูตรตันตปิฎก

พระสูตรตันตปิฎก คือ คัมภีร์ที่ประมวลพระพุทธรูปทั้งหมดพระสูตร คือพระธรรมเทศนา คำบรรยาย หรือคำอธิบายต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องเทศนาให้เหมาะสมจรตอธยาศัยบุคคล เรียกว่า “เทศนาโวหาร”

พระสูตรตันตปิฎก เป็นที่รวมของพระพุทธรูปที่เกี่ยวกับเทศนาธรรม ๆ ซึ่งประกอบด้วย เนื้อหาสาระบุคคล เหตุการณ์ สถานที่ โอกาส และมีเรื่องราวประกอบ ตลอดจนบทประพันธ์ ซาตก หรือเรื่องราวอดีตชาติของพระโคตมพุทธเจ้า เมื่อกล่าวโดยรวมก็คือ คำสอนที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ที่เรียกว่า นวักสัจตฤศาสน์ นั้นเองหลักคำสอนในพระสูตรตันตปิฎก นับเป็นธรรมชั้นได้ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น^{๒๓}

พระสูตรตันตปิฎก แบ่งออกเป็นหมวดย่อยที่เรียกว่าคัมภีร์ ๕ คัมภีร์ คือ **ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย**^{๒๔} ใช้อักษรย่อว่า **ที ม สัง อัง ขุ** อักษรย่อทั้ง ๕ คำนี้เรียกกันว่า หัวใจพระสูตร

๑) ทีฆนิกาย (ที) เป็นนิกายแรกในพระสูตรตันตปิฎกของพระไตรปิฎกภาษาบาลี เป็นชุมนุมพระสูตรที่มีขนาดยาว ๓๔ สูตร ครอบคลุมพระไตรปิฎกเล่มที่ ๙-๑๑ แบ่งเป็น ๓ วรรค คือ (๑) สีสันชวรรค มีพระสูตรขนาดยาว ๑๓ สูตร หลายสูตรกล่าวถึงจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล เป็นต้น (๒) มหาวรรค มีพระสูตรยาว ๑๐ สูตร ส่วนมากชื่อเริ่มด้วย มหา เช่น มหาปรินิพพานสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น และ (๓) ปาฏิกวรรค มีพระสูตรยาว ๑๑ สูตร เริ่มด้วยปาฏิกสูตร และมีอีกหลายสูตรมีชื่อเสียงเช่น จักกวัตติสูตร อัคคัญญสูตร สิงคาลกสูตร สังคีตสูตร เป็นต้น

๒) มัชฌิมนิกาย (ม) ชุมนุมพระสูตรที่มีขนาดปานกลาง จัดเป็น ๓ ปัณณาสก์ ๓ เล่ม มี ๑๕๒ สูตร

๓) สังยุตตนิกาย (ส) ชุมนุมพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นกลุ่ม ๆ เรียกว่าสังยุตต์หนึ่ง ๆ ตามเรื่องที่เนื่องกันหรือตามหัวข้อหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องรวม ๕๖ สังยุตต์ มี ๗,๗๖๒ สูตร

๔) อังคุตตรนิกาย (อ) ชุมนุมพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นหมวด ๆ เรียกว่านิบาตหนึ่ง ๆ ตามลำดับจำนวนหัวข้อธรรม จัดเป็น ๑๑ นิบาต (หมวด ๑ ถึง หมวด ๑๑) รวมเข้าเป็น ๕ เล่ม หมวดธรรม มี ๙,๕๕๗ สูตร

๕) ขุททกนิกาย (ข) ชุมนุมพระสูตร ข้อธรรม คำอธิบายและเรื่องราวเบ็ดเตล็ด รวมคัมภีร์ที่จัดเข้าไม่ได้ในนิกายสี่ข้างต้น มีทั้งหมด ๑๕ คัมภีร์ จัดเป็น ๙ เล่ม คือ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต (๑ เล่ม) วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา (๑ เล่ม) ซาตก (๒ เล่ม) นิทเทส (มหานิทเทส ๑ เล่ม, จูฬนิทเทส ๑ เล่ม) ปฏิสัมภิตามรรค (๑ เล่ม) อปทาน (๑, ๒/๓ เล่ม) พุทธวงศ์ จริยาปิฎก (๑/๓ เล่ม)

^{๒๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๔๔.

^{๒๔} นิกายในศาสนาพุทธ (Schools of Buddhism) หมายถึง หมวด, หมู่, พวก นิยมใช้ใน ๒ ความหมาย คือความหมายหนึ่งเป็นชื่อเรียกคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก ที่แยกออกเป็น ๕ หมวด คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย อีกความหมายหนึ่ง เป็นชื่อเรียกคณะนักบวชในศาสนาเดียวกัน แต่แยกไปเป็นพวก ๆ ตามความเห็นที่ไม่ตรงกัน ซึ่งมีในทุกศาสนา ในพระพุทธศาสนาก็อย่างเช่น ทักขิณนิกาย กับ อุตตรนิกาย หรือ มหานิกาย กับธรรมยุตินิกาย

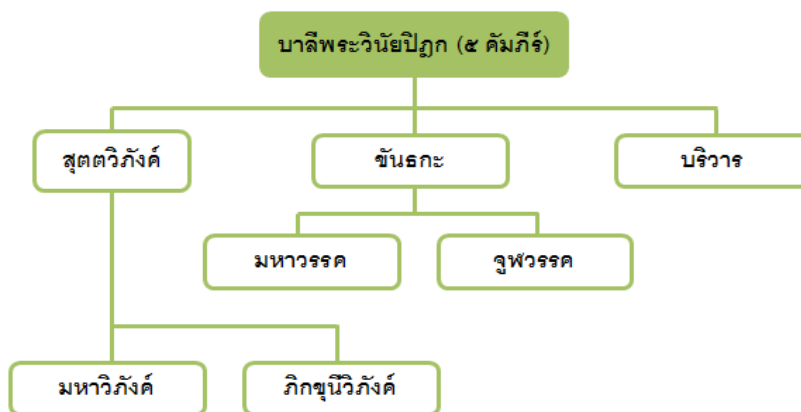
๓. พระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก คือ คัมภีร์ที่ประมวลพระพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรมอันเป็นหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นเนื้อหาแสดงธรรมล้วน ๆ เรียกว่า “ปรมัตถเทศนา” ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์ สถานที่ แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ (จัดพิมพ์เป็น ๑๒ เล่ม) คือ

- ๑) ชัมมสังคณี หรือ สังคณี (ส) รวมข้อธรรมเข้าเป็นหมวดหมู่แล้วอธิบายเป็นประเภท ๆ
 - ๒) วิมังค (วิ) อธิบายข้อธรรมที่รวมเป็นหมวดหมู่ (เรียกวิมังค์หนึ่ง ๆ) แยกแยะออกชี้แจงวินิจฉัยโดยละเอียด
 - ๓) ธาตุกถา (ธา) สงเคราะห์ข้อธรรมต่าง ๆ เข้าในชั้น อายตนะ ธาตุ (เครื่องเล่น)
 - ๔) ปุคคลบัญญัติ (ป) บัญญัติความหมายบุคคลประเภทต่างๆตามคุณธรรมที่มีอยู่ในบุคคลนั้น ๆ (เครื่องเล่น)
 - ๕) กถาวัตถุ (ก) แลลงวินิจฉัยทัศนะต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกันระหว่างนิกายทั้งหลาย ในสมัยตติยสังคายนา
 - ๖) ยมก (ย) ยกหัวข้อธรรมขึ้นวินิจฉัยด้วยวิธีถามตอบโดยตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ ๆ
 - ๗) ปฏฐาน (ป) หรือ มหาปกรณ์ อธิบายปัจจัย ๒๔ โดยพิสดาร
- อนึ่ง ๓ ปิฎกนี้ สงเคราะห์เข้าในปาฬจน์ ๒ คือ พระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก จัดเป็นธรรมส่วนพระวินัยปิฎก จัดเป็นวินัย^{๒๔}

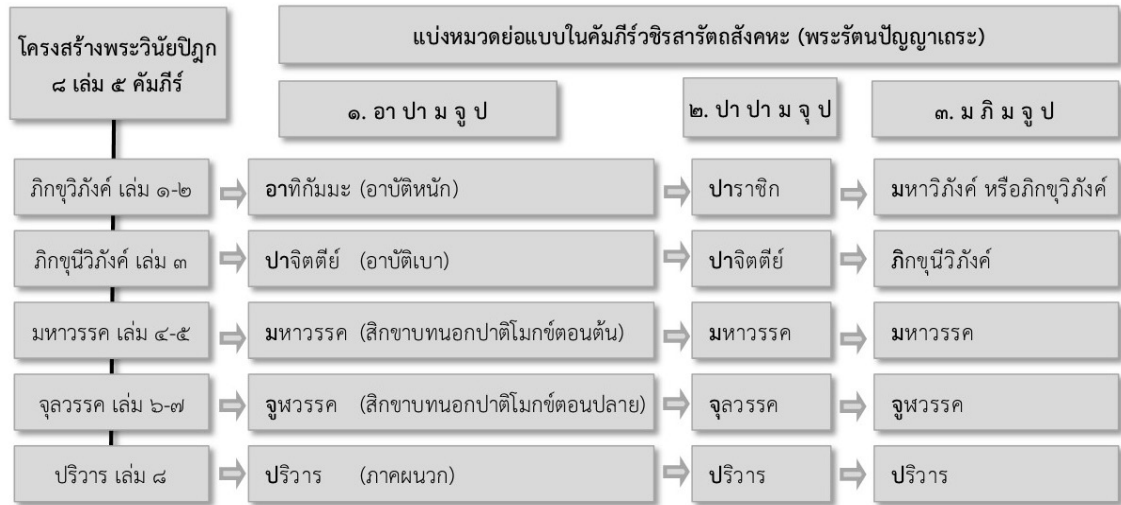
ก. โครงสร้างและเนื้อหาพระวินัยปิฎก

๑) โครงสร้างรวมพระวินัยปิฎก

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๗-๘๘.

๒) โครงสร้างรายละเอียดหมวดย่อยพระวินัยปิฎก

๓) เนื้อหาโดยสังเขปของพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก เป็นคัมภีร์ที่ประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย ได้แก่ พระพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยเสมอกันในแต่ละส่วน ซึ่งจะเป็พื้นฐานที่ดี สำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและการเจริญปัญญา แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ มีทั้งหมดจำนวน ๘ เล่ม ดังนี้

เล่ม ๑ มหาวีภังค์ ภาค ๑ ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่ายภิกษุสงฆ์ (กฎหรือข้อบังคับที่เป็นหลักใหญ่สำหรับพระภิกษุ) ๑๙ ข้อแรกซึ่งอยู่ในระดับอาบัติหนักหรือความผิดสถานหนัก คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส และอนิยต

เล่ม ๒ มหาวีภังค์ ภาค ๒ ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่ายภิกษุสงฆ์ข้อที่เหลือ ซึ่งอยู่ในระดับอาบัติเบาหรือความผิดสถานเบา คือ ตั้งแต่เนิสัสคคียปาจิตตีย์ จนครบ สิกขาบท ๒๒๗ หรือศีล ๒๒๗

เล่ม ๓ ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบท ๓๑๑ ของภิกษุณี

(๓ เล่มนี้ มีชื่อเรียกรวมว่า สุตตวิภังค์)

เล่ม ๔ มหาวรรค ภาค ๑ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ (ระเบียบข้อบังคับทั่วไปเกี่ยวกับความเป็นอยู่ และการดำเนินกิจการของภิกษุสงฆ์) ตอนต้น มี ๔ ชั้นชกะ (หมวด) คือ เรื่องกำเนิดภิกษุสงฆ์และการอุปสมบท อุโบสถ การจำพรรษา และปวารณา

เล่ม ๕ มหาวรรค ภาค ๒ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนต้น (ต่อ) มี ๖ ชั้นชกะ (หมวด) คือเรื่องเครื่องนุ่ง แสัช กฐิน จีวร นิคคหกรรม และการทะเลาะวิวาทและสามัคคี

เล่ม ๖ จุฬวรรค ภาค ๑ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนปลายมี ๔ ชั้นชกะ คือเรื่องนิคคหกรรม ฎฐานวธิ์ และการระงับอธิกรณ์

เล่ม ๗ จุฬารวรรค ภาค ๒ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนปลาย (ต่อ) มี ๘ ชั้นระกะ คือ เรื่องข้อบัญญัติปลีกย่อย เรื่องเสนาสนะ สังฆเภท วัตรต่างๆ การงดสวดปาติโมกข์ เรื่องภิกษุณี เรื่องสังคายนาครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒

(๕ เล่มนี้มีชื่อเรียกรวมว่า ชั้นระกะ)

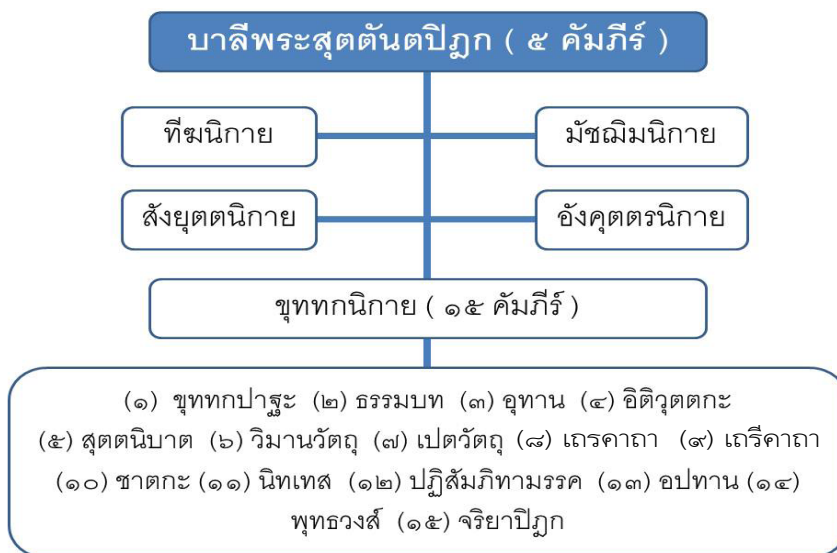
เล่ม ๘ ปริวาร เป็นคู่มือถามตอบ ชักซ้อมความรู้พระวินัย

ข้อปฏิบัติที่เรียกว่าสิกขาบทเหล่านี้เกิดขึ้นจากสาเหตุแห่งบุคคล เหตุการณ์ และสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ทรงวางโทษหนัก-เบาตามอาการที่เกิดขึ้น เมื่อมีการรวบรวม ร้อยกรองพระวินัยปิฎกขึ้น จึงจัดลำดับใหม่ตามข้ออาบัติเป็นอาทิกรรม ปาจิตตีย์ มหาวรรค จุลวรรค และปริวาร คัมภีร์เหล่านี้ประกอบด้วยรูปแบบและเนื้อหาตามลักษณะบทบาทและหน้าที่ของคัมภีร์ที่แตกต่างกัน พระพุทธโฆสจารย์ ได้สรุปเนื้อหาแห่งพระไตรปิฎก เป็นคำเรียกย่อพร้อมความหมายไว้ ดังนี้

๑. อาณาเทศนา การแสดงธรรมเป็นข้อบังคับ มีบทลงโทษ
๒. ยถาปราชสาสนะ การสอนตามความผิด หรือตามโทษนั้นๆ
๓. สังวรสังวรกา การกล่าวด้วยคำรวมและไม่รวม
๔. อธิลลสิกขา การศึกษาเกี่ยวกับศีลระดับสูง
๕. วิติกมปะทาน การละหรือการประทานกิเลสอย่างหยาบที่ทำให้ละเมียดศีล

ข. โครงสร้างและเนื้อหาพระสูตรตันตปิฎก

๑) โครงสร้างพระสูตรตันตปิฎก

๒) โครงสร้างรายละเอียดหมวดย่อยพระสูตรตันตปิฎก

โครงสร้างพระสูตรตันตปิฎก	รายละเอียดหน่วยย่อยพระสูตรตันตปิฎก	ชื่อย่อ
ทีฆนิกาย เล่ม ๙-๑๑	พระสูตรที่มีขนาดยาว มี ๓๔ สูตร สูตร	ที.
มัชฌิมนิกาย เล่ม ๑๒-๑๔	พระสูตรที่มีขนาดกลาง มี ๑๕๒ สูตร	ม.
สังยุตตนิกาย เล่ม ๑๕-๑๙	พระสูตรที่ประมวลเป็นเรื่อง ๆ มี ๗,๗๖๒ สูตร	ส.
อังคุตตรนิกาย เล่ม ๒๐-๒๔	พระสูตรเป็นข้อๆ เป็นนิบาต มี ๙,๕๕๗ สูตร	อ.
ขุททกนิกาย เล่ม ๒๕-๓๓	พระสูตรเบ็ดเตล็ด, ภาษิตสาวก, ชาดก มีทั้งหมด ๑๕ คัมภีร์	ขุ.

๓) เนื้อหาโดยสังเขปของพระสูตรตันตปิฎก

พระสูตรตันตปิฎก คือ คัมภีร์ที่ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร ได้แก่พระธรรมเทศนา คำบรรยายหรือการอธิบายธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสแสดงให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๕ นิกาย มีทั้งหมดจำนวน ๒๕ เล่ม ดังนี้

๑) ทีฆนิกาย แปลว่า หมวดยาว ชุมนุมพระสูตรที่มีขนาดยาว หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสูตรที่มีขนาดยาว ในหมวดนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๔ พระสูตร จัดเป็นเล่มหนังสือได้ ๓ เล่ม^{๒๖} มีเนื้อหาโดยย่อต่อไปนี้

เล่ม ๙ สीलขันธวรรค มีพระสูตรขนาดยาว ๑๓ พระสูตร เริ่มด้วย พรหมชาลสูตร (หลายสูตร กล่าวถึงความถึงพร้อมด้วยสี่ขั้น ซึ่งบางทีก็จำแนกเป็นจุฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล จึงเรียกว่า สीलขันธวรรค)

เล่ม ๑๐ มหาวรรค มีพระสูตรขนาดยาว ๑๐ พระสูตร ส่วนมากชื่อเริ่มด้วย “มหา” เช่น มหาปรินิพพานสูตร มหาสมยสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น

เล่ม ๑๑ ปาฏิกวรรค มีพระสูตรขนาดยาว ๑๑ พระสูตร เริ่มด้วยปาฏิกสูตร หลายสูตรเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย เช่น จักกวัตติสูตร อัคคัญญสูตร สิงคาลกสูตร และสังคีติสูตร

๒) มัชฌิมนิกาย แปลว่า หมวดปานกลาง หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสูตรที่มีขนาดปานกลางไว้ส่วนหนึ่ง ไม่สั้นเกินไป ไม่ยาวเกินไป ในหมวดนี้ มีพระสูตรรวมทั้งหมด ๑๕๒ พระสูตร จัดเป็นเล่มหนังสือได้จำนวน ๓ เล่ม มีเนื้อหาโดยย่อต่อไปนี้

^{๒๖} พจน ฟื้นผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๖), หน้า ๖๒.

เล่ม ๑๒ มูลปณณาสก์ (ปั้นตัน) มีพระสูตรขนาดกลาง ๕๐ พระสูตร บางพระสูตรอาจจะคั่นชื่อ เช่น รัชมหายาหสูตร ลัมมาทิกุญฐสูตร สติปัญฐานสูตร รทวินิตสูตร วิมังสกสูตร

เล่ม ๑๓ มัชฌิมปณณาสก์ (ปั้นกลาง) ชุดพระสูตรขนาดกลาง ๕๐ พระสูตร ที่คั่นชื่อ เช่น เสขปฏิปทาสูตร ชีวกสูตร อุปาสิทาสูตร อภยราชกุมารสูตร มาคัณทียสูตร รัฏฐุปาลสูตร โพธิราชกุมารสูตร อังคุลิมาลสูตร รัชมเจตียสูตร วาเสฏฐสูตร

เล่ม ๑๔ อุปริปณณาสก์ (ปั้นปลาย) มีพระสูตรขนาดกลาง ๕๒ พระสูตร มีเนื้อหาหลากหลายในแต่ละสูตร เช่น เทวทหสูตร โคปกโมคคัลลานสูตร ลัปปริสสูตร มหาจัตตารีสกสูตร อานาปานสติสูตร กายคตาสติสูตร ภัทเทรตตสูตร จูฬกัมมวิภังคสูตร ลัจจวิภังคสูตร ปุณโณวาทสูตร สฬายตนวิภังคสูตร อินทริยภาวนาสูตร

๓) สังยุตตนิกาย แปลว่า หมวดประมวล คือ การประมวลเรื่องประเภทเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า สังยุตหนึ่ง ๆ ตามเรื่องที่เนื่องกัน หรือตามหัวข้อหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวม ๕๖ สังยุต มี ๗,๗๖๒ พระสูตร จัดเป็นเล่มหนังสือได้จำนวน ๕ เล่ม ดังมีเนื้อหาโดยย่อดังต่อไปนี้

เล่ม ๑๕ สคาถวรรค รวมพระคาถาภาษิต คำร้อยกรองที่ตรัสแสดงและตรัสตอบบุคคลต่าง ๆ เช่น เทวดา มาร ภิกษุณี พรหมณ์ พระเจ้าโกศล เป็นต้น จัดเป็นกลุ่มเรื่องตามบุคคลและสถานที่ มี ๑๑ สังยุต

เล่ม ๑๖ นิทานวรรค ครึ่งเล่มแรกว่าด้วยปัจจัย คือปฏิจจสมุปบาท นอกนั้น มีเรื่องธาตุ การบรรลุธรรม สังสารวัฏ ลามลักการะ เป็นต้น มี ๑๐ สังยุต

เล่ม ๑๗ ชันธวารวรรค ว่าด้วยเรื่องขันธ ๕ ในแง่มุมต่าง ๆ มีเรื่องเบ็ดเตล็ดรวมทั้งเรื่องสมาธิ และทิวทัศน์ต่าง ๆ ประปนอยู่บ้าง มี ๑๓ สังยุต

เล่ม ๑๘ สฬายตนวรรค เกือบครึ่งเล่มหลังว่าด้วยอายตนะ ๖ ตามแนวไตรลักษณ์ เรื่องอื่นมีเบญจศีล ข้อปฏิบัติให้ถึงอสังขตะ อันตคาทิกทิวทัศน์ เป็นต้น

เล่ม ๑๙ มหาวารวรรค ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ แต่เรียงลำดับเป็นมรรค (พร้อมทั้งองค์ธรรมก่อนมรรค) โพชฌงค์ สติปัญฐาน อินทริย์ สัมมปปธาน พละ อิทธิบาท รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น นิเวธน์ สังโยชน์ อริยสัจ ฌาน ตลอดจนถึงองค์คุณพระโสดาบันและอานิสงส์การบรรลุโสดาปัตติผล จัดเป็น ๑๒ สังยุต

๔) อังคุตตรนิกาย แปลว่า หมวดเรียงด้วยองค์ คือจัดลำดับองค์ธรรมไว้เป็นหมวด ๆ ตามลำดับตัวเลข เป็นชุมนุมพระสูตรที่เพิ่มจำนวนขึ้นทีละหน่วย จัดรวมเข้าเป็นหมวด ๆ เรียกว่า นิบาตหนึ่ง ๆ ตามลำดับจำนวน หัวข้อธรรม รวม ๑๑ นิบาต หรือ ๑๑ หมวดธรรม มี ๙,๕๕๗ พระสูตร จัดเป็นเล่มหนังสือได้จำนวน ๕ เล่ม มีเนื้อหาโดยย่อดังต่อไปนี้

เล่ม ๒๐ เอกก-ทุก-ติกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด ๑ เช่น ธรรมเอก (คือธรรมที่เป็นหนึ่ง) ที่ฝึกอบรมแล้ว เหมาะแก่การใช้งาน ได้แก่ จิต, องค์คุณภายในอันเป็นหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ ได้แก่ ความไม่ประมาท ฯลฯ รวมทั้งเรื่องเอตทัคคะ หมวด ๒ เช่น สุข ๒ สิบสามชุด, คนพาล ๒, บัณฑิต ๒, ปฏิสันถาร ๒, ฤทธิ์ ๒ ฯลฯ และหมวด ๓ เช่น มารดาบิดามีฐานะต่อบุตร ๓ อย่าง, ความเมา ๓, อธิปไตย ๓, ลึกขา ๓ ฯลฯ

เล่ม ๒๑ จตุกกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด ๔ เช่น อริยธัมม์ หรือ อารยธรรม ๔, พุทธบริษัท ๔, ปธาน ๔, อคติ ๔, จักร ๔, สังคหัตถ์ ๔ ฯลฯ

เล่ม ๒๒ ปัญจก-ฉกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด ๕ เช่น พละ ๕, นิเวธ ๕, อภินิหารเวกชน ๕, นักรบ ๕ ฯลฯ และ หมวด ๖ เช่น สาราณียธรรม ๖, อนุตตริยะ ๖, การวตา ๖, อภัพพฐาน ๖, ฯลฯ

เล่ม ๒๓ สัตตก-อฏฐก-นวกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด ๗ เช่น อริยทรัพย์ ๗, อนุสัย ๗, อปริหานิยธรรม ๗, สัมปรัสนธรรม ๗, กัลยาณมิตตธรรม ๗, ภรรยา ๗, ฯลฯ หมวด ๘ เช่น โลกธรรม ๘, คุณสมบัติของพระภิกษุที่จะเป็นทูต ๘, ทาน ๘, ทานวัตถุ ๘, การบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๓ ในระดับต่าง ๆ ๘, สัมปรัสนธรรม ๘, ทิฏฐธัมมิกัตถสัมปายิกัตถธรรม ๘ ฯลฯ และหมวด ๙ เช่น อาฆาตวัตถุ ๙, อนุปปพนิโรธ ๙, อนุปปพวิหาร ๙, นิพพานทันตา ๙ ฯลฯ

เล่ม ๒๔ ทสก-เอกาทสกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด ๑๐ เช่น สังโยชน์ ๑๐, สัญญา ๑๐, นาถกรณธรรม ๑๐, วัชณิธรรม ๑๐ ฯลฯ และหมวด ๑๑ เช่น ธรรมที่เกิดจากกันตามธรรมดาไม่ต้องเจตนา ๑๑, อาณิสสสัมเมตตา ๑๑ ฯลฯ

ในอังกุตรนิกาย มีข้อธรรมหลากหลาย ตั้งแต่ทิสฐธัมมิกัตถะ ถึงปรมัตถะ ทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ กระจัดกระจายอยู่โดยเรียงตามจำนวน

๕) ขุททกนิกาย แปลว่า ชุมนุมพระสูตรหมวดเล็กน้อย รวบรวมหัวข้อธรรมที่ไม่จัดเข้าใน ๔ นิกายข้างต้น จัดรวมเข้าเป็นนิกายนี้ ประกอบด้วยชุมนุมพระสูตร คาถาภาษิต คำอธิบาย และเรื่องราวเบ็ดเตล็ดที่ไม่ได้จัดเข้าใน ๔ นิกายแรก แบ่งเป็น ๑๕ คัมภีร์ จัดเป็นเล่มหนังสือได้จำนวน ๙ เล่ม มีเนื้อหาโดยย่อต่อไปนี้

เล่มที่ ๒๕ รวมคัมภีร์ย่อย ๕ คือ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต

๑. ขุททกปาฐะ รวมบทสวดย่อย ๆ บทสวดเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น มงคลสูตร รตนสูตร กรณียเมตตสูตร ฯลฯ แบ่งออกเป็น ๙ ส่วน คือ

๑) สรณคัมภีร์ (การถึงสรณะ) เป็นบทสวดถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง ที่ระลึก รวม ๓ ครั้ง (พุทฺธ สรณ คจฺนามิ ถึง ตติยมปิ สงฺฆ สรณ คจฺนามิ)

๒) ทสสิกขาบท (สิกขาบท ๑๐) เป็นบทสมาทานศีล (สำหรับสามเณร) คือเว้นจากการฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ประพฤติล่วงพรหมจรรย์, พุดบด, ดื่มสุราเมรัย, บริโภคอาหารในเวลาวิกาล (เที่ยงแล้วไปจนถึงเวลารุ่งอรุณ), พ้อนรำบรื้ออง ประโคมดูการเล่น, ทัดทรงระเบียบบดดอกไม้ของหอม ตกแต่งประดับประดา, ที่นั่งที่นอนสูงใหญ่, รับทองและเงิน

๓) อากาโร ๓๒ คือ ผม, ขน, เล็บ, ฟัน, หน้, เนื้อ, เอ็น, กระดูก, เยื่อในกระดูก, ม้าม, หัวใจ, ตับ, พังผืด, ไต, ปอด, สีส้ใหญ่, สีส้น้อย, อาหารใหม่, อาหารเก่า, ดี, เสมหะ, หนอง, เลือด, เหงื่อ, มนข้น, น้ำตา, เปลมัน, น้ำลาย, น้ำมูก, ไขข้อ, มูตร, มนสมอง

๔) ปัญหาของสามเณร อะไรชื่อว่าหนึ่ง สัตว์เป็นอยู่ได้ด้วยอาหาร อะไรชื่อว่าสอง นามและรูป ฯลฯ

๕) มงคลสูตร เล่าเรื่องของพระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของเทวดา ผู้มาถามว่าอะไรเป็นมงคล โดยตรัสชี้ไปที่ข้อประพฤติปฏิบัติทั้งสิ้น รวม ๓๘ ประการ มีได้ทรงชี้ไปที่มงคลภายนอก หรือโศคลงอะไรเลย มีเนื้อหาหลังเขปดังนี้ (๑) การไม่คบคนพาล (๒) การคบแต่บัณฑิต (๓) การบูชาคนที่ควรบูชา (๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (๕) การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน (๖) การตั้งตนไว้ชอบ (๗) ความเป็นพหูสูต (๘) ความเป็นผู้มีศีลปะ (๙) วินัยที่ศึกษามาดี (๑๐) วาจาสุภาสิต (๑๑) การบำรุงมารดาบิดา (๑๒) การสงเคราะห์บุตร (๑๓) การสงเคราะห์ภรรยา (๑๔) การงานที่ไม่อาภูล (๑๕) การให้ทาน (๑๖) การประพฤตินิธรรม (๑๗) การสงเคราะห์ญาติ (๑๘) การงานที่ไม่มีโทษ (๑๙) การงดเว้นจากบาป (๒๐) การเว้นจากการดื่มน้ำเมา (๒๑) ความไม่ประมาทในธรรม (๒๒) ความเคารพ (๒๓) ความถ่อมตน (๒๔) ความสันโดษ (๒๕) ความกตัญญู (๒๖) การฟังธรรมตามกาล (๒๗) ความอดทน (๒๘) ความเป็นคนว่าง่าย (๒๙) การพบเห็นสมณะ (๓๐) การสนทนารธรรมตามกาล (๓๑) การเผาผลาญบาป (๓๒) การประพฤตินิพพานจรย (๓๓) การเห็นอริยสัจ (๓๔) การทำนิพพานให้แจ้ง (๓๕) จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว (๓๖) จิตไม่เศร้าโศก (๓๗) จิตปราศจากธุลี (๓๘) จิตเกษม

๖) รตนสูตร เป็นบทสวดพรรณนาคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ และอั่งสังฆวาจา อำนวยสวัสดิมงคล.

๗) ตีโรกฏทกัณท์ ในที่บางแห่งเรียกตีโรกฏทสุตฺร คำว่ากัณท์ ก็แปลว่า หมวด ตีโรกฏทอะ แปลว่า “นอกฝา” เป็นเรื่องพรรณนาถึงผู้ล่วงลับไปแล้วว่า การอุทิศส่วนกุศลไปให้ ย่อมเข้าถึงคือสำเร็จแก่ผู้ล่วงลับเหล่านั้นโดย ควรแก่ฐานะ

๘) นิธิกัณท์ ว่าด้วยเรื่องขุมทรัพย์ การฝังทรัพย์ไว้ในดินไม่ยั่งยืน อาจถูกคนลักขุดไป หรือ ดินเลื่อนเคลื่อนที่ไป หรือฝังแล้วจำไม่ได้ เมื่อสิ้นบุญ สิ่งทั้งหมดนั้นก็พินาศ แต่ขุมทรัพย์คือบุญ (อันเกิดแต่การบำเพ็ญคุณงามความดี) เป็นขุมทรัพย์ที่ใครจะขุดชิงไม่ได้ เป็นของติดตัวไปเสมอ และอาจให้สำเร็จประสงค์ตั้งแต่อย่างต่ำถึงอย่างสูง

๙) การณียเมตตสูตร พรรณนาถึงการแผ่เมตตาไปในสัตว์ทุกประเภทให้มีความสุขทั่วหน้ากัน

๒. รัมมบท เป็นบทแห่งธรรม หรือเสนอในรูปบทร้อยกรองแห่งธรรม ที่เป็น “ปัสสชะ” มี ๔๒๓ คาถา

๓. อุทาน เป็นพระสูตรแสดงคาถาพุทธอุทาน มีความน่าเป็นร้อยแก้ว ที่เป็น “คัสสชะ” มี ๘๐ เรื่อง

๔. อิติวุตตกะ เป็นพระสูตรที่ไม่ขึ้นต้นด้วย “เอวมเม สุต” แต่เชื่อมความเข้าสู่พระคาถาด้วยคำว่า “อิติ วุจฺจติ” มี ๑๑๒ สูตร

๕. สุตตนิบาต ชุมนุมพระสูตรซึ่งเป็นคาถาล้วน ๆ ที่เป็น “ปัสสชะ” หรือมีร้อยแก้วเฉพาะส่วนที่เป็นความนำ มี ๗๑ พระสูตร

เล่มที่ ๒๖ มีคัมภีร์ย่อย ๔ ซึ่งเป็นบทประพันธ์ร้อยกรองที่เป็น “ปัสสชะ” คือคาถาล้วน ได้แก่

๑. วิมานวัตถุ เป็นเรื่องเกิดในสวรรค์ อยู่วิมาน เล่าถึงการทำความดีของตนในอดีตที่ทำให้ได้ไปเกิดเช่นนั้น มี ๘๕ เรื่อง

๒. เปตวัตถุ เป็นเรื่องเกิดเป็นเปรต เล่าถึงกรรมชั่วในอดีตของเปรตเอง มี ๕๑ เรื่อง

๓. เถรคาถา เป็นคำร้อยกรองของพระอรหันต์เถระทั้งหลาย ๒๖๔ องค์ ที่กล่าวแสดงความรู้สึกสงบประณีต ในการบรรลุธรรม เป็นต้น

๔. เถรีคาถา เป็นคำร้อยกรองของพระอรหันต์เถรีทั้งหลาย ๗๓ องค์ ที่แสดงความรู้สึกเช่นนั้น

เล่ม ๒๗ ชาดก ภาค ๑ รวมบทร้อยกรอง ที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่อง เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ในพระชาติต่าง ๆ และมีคาถาภาสิตของผู้เฝ้าปณอบ้าง ภาคแรก ตั้งแต่เรื่องที่มีคำร้อยกรองบทเดียว (เอกกนิบาต) ถึงเรื่องที่มีคำร้อยกรอง ๔๐ (จัตตาสินีนาต) รวม ๕๒๕ เรื่อง

เล่ม ๒๘ ชาดก ภาค ๒ รวมบทร้อยกรอง อย่างในภาค ๑ นั้นเพิ่มอีก แต่เป็นเรื่องอย่างยาว ตั้งแต่เรื่อง มีบทร้อยกรอง ๕๐ (ปัญญาสนิบาต) ถึงเรื่องที่มีคำร้อยกรองมากมาย (มหานิบาต) จบลงด้วยมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งมีคำร้อยกรอง ๑,๐๐๐ บท ที่เรียกว่า ๑,๐๐ คาถา หรือคาถา ๑,๐๐๐ ภาคนี้มี ๒๒ เรื่อง รวมทั้งสองภาค มีทั้งหมด ๕๔๗ ชาดก

เล่ม ๒๙ มหานิทเทศ เป็นภาสิตของพระสารีบุตร อธิบายขยายความพระสูตร ๑๖ สูตร ในอัญญาวรรค แห่งสุตตนิบาต

เล่ม ๓๐ จุฬนิทเทศ เป็นภาสิตของพระสารีบุตร อธิบายขยายความพระสูตร ๑๖ สูตรในปารายนวรรค และขัคควิสาณสูตรในอุรวรรคแห่งสุตตนิบาต

เล่ม ๓๑ ปฏิสัมภิการวรรค ภาสิตของพระสารีบุตร อธิบายข้อธรรมที่ลึกซึ้ง เช่นเรื่องญาณ ทิฏฐิ อินทรีย์ วิโมกข์ เป็นต้นอย่างพิสดารอันเป็นทางแห่งปัญญาแตกฉาน

เล่ม ๓๒ อปทาน ภาค ๑ บทร้อยกรอง (คาถา) แสดงประวัติพระอรหันต์โดยเฉพาะในอดีตชาติ เริ่มด้วย พุทธอปทาน (ประวัติของพระพุทธเจ้า) บัณฑิตพุทธอปทาน (เรื่องราวของพระบัณฑิตพุทธเจ้า) ต่อด้วยเถรอปทาน (อดีตประวัติแห่งพระอรหันต์เถระ) เริ่มที่พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ ฯลฯ พระอานนท์ ต่อเรื่อยไปจนจบภาค ๑ รวม ๔๑๐ องค์

เล่ม ๓๓ อปทาน ภาค ๒ บทร้อยกรองที่แสดงอดีตประวัติพระอรหันต์เถระ ต่ออีกจนถึงองค์ที่ ๕๕๐

ต่อจากนั้น เป็นเถรอปทาน บทร้อยกรองที่แสดงเรื่องราวของพระอรหันต์เถรี ๔๐ เรื่อง เริ่มด้วยพระเถรี ที่ไม่คุ้นนาม ๑๖ องค์ ต่อด้วยพระเถรีที่สำคัญ คือพระมหาปชาบดีโคตมี พระขมา พระอุบลวรรณา พระปฐาจารา ฯลฯ พระยโสธรา และท่านอื่น ๆ ต่อไปจนจบ

เมื่อจบอปทานแล้ว ห้ายเล่มที่ ๓๓ เป็นคัมภีร์พุทธวงศ์ เป็นคาถาประพันธ์แสดงเรื่องของพระพุทธเจ้า ในอดีต ๒๔ พระองค์ ที่พระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันครั้งเป็นพระโพธิสัตว์เคยได้ทรงเฝ้าฯลฯ และได้รับ พุทธพยากรณ์ จนถึงประวัติของพระองค์เอง รวมเป็นพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ จบแล้วมีคัมภีร์สั้น ๆ ชื่อจริยาปิฎก เป็นท้ายสุด แสดงพุทธจริยาในอดีตชาติ ๓๕ เรื่องที่กล่าวแล้วในชาดก แต่เล่าด้วยคำร้อยกรองใหม่ที่ชี้ตัวอย่าง การบำเพ็ญบารมีบางข้อ

คัมภีร์ขุททกนิกาย เมื่อมองโดยภาพรวม ก็จะเห็นลักษณะที่กล่าวว่าเป็นที่ชุมนุมของคัมภีร์ปลีกย่อย เบ็ดเตล็ด ๑๕ คัมภีร์ ทุกคัมภีร์มีความสำคัญและลึกซึ้งมาก อีก ๓ เล่ม (เล่ม ๒๘, ๒๙, ๓๐) คือ นิทเทศ และ

ปฏิสัมภิทามรรค เป็นคำอธิบายของพระสาวก (พระสารีบุตรเถระ) ที่ไขความพระพุทธรูปที่มีอยู่แล้วในคัมภีร์ข้างต้น (ถือได้ว่าเป็นต้นแบบของอรรถกถา) ที่เหลือจากนั้นอีก ๘ คัมภีร์ ล้วนเป็นคำร่ายกรองที่มุ่งแสดงตัวอย่างของการทำความดี ให้ความไพเราะ งดงาม เร้าศรัทธา เป็นต้น

พระสูตรตันตปิฎกทั้งหมด เป็นประมวลคำสอนคำบรรยายธรรมต่าง ๆ ของพระพุทธรูปที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส แต่เมื่อว่าโดยลักษณะของพระสูตรแล้ว พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงไว้ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา สุมังคลวิลาสินี และอรรถกถาสาลี เป็น ๕ ลักษณะ คือ “เทศนา (การแสดง) สาสนะ (คำสั่งสอน) กถา (คำบรรยาย) ลิกขา (การศึกษา) ปทานะ (การละ)”^{๒๗}

๑. ไวยาหารเทศนา การแสดงโดยไวยาหาร เป็นคำสั่งสอนเชิงไวยาหาร การเทศนาโดยบัญญัติ เป็นการชี้แจงสั่งสอนประกอบด้วยเหตุผลลัทธิธรรมเพื่อโน้มน้าวใจผู้อ่าน ผู้ฟัง พระสูตรตันตปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ไวยาหารเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคผู้ฉลาดในไวยาหาร ทรงแสดงไว้โดยความเป็นผู้มากด้วยไวยาหาร

๒. ยถาโนโลมสาสนะ การสั่งสอนโดยอนุโลมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง เพราะเหตุที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยนิสัย อุปนิสัย อนุสัย จริยาและอริยมุตติที่แตกต่างกันตามสมควร พระสูตรตันตปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ยถาโนโลมสาสนะ เพราะพระผู้มีพระภาคได้ทรงสั่งสอนอนุโลมตามอัธยาศัยของผู้ฟัง

๓. ทิฏฐิวินิเวฐนุกถา คำบรรยายคล้ายทิฏฐิ เพราะอรรถว่าการคล้ายทิฏฐิ พระสูตรตันตปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ทิฏฐิวินิเวฐนุกถา เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสความคล้ายทิฏฐิอันเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับ ทิฏฐิ ๖๒^{๒๘} ไว้แล้ว

๔. อธิจิตตลิกขา ลิกขาคือจิตอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสอธิจิตตลิกขาไว้ในพระสูตรตันตปิฎก

๕. วิกขัมภนปทานะ การละกิเลสด้วยการข่ม และการละกิเลสคือตันทาและทิฏฐิอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงในพระสูตรตันตปิฎกนี้ เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสอนุสยปทานะไว้ในพระอภิธรรม เพราะปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยกิเลส และตรัสสมุจเฉทปทานะ คือการละกิเลสทั้งได้อย่างเด็ดขาด ไว้ในปิฎกนี้

ค. โครงสร้างและเนื้อหาพระอภิธรรมปิฎก

๑) โครงสร้างพระอภิธรรมปิฎก

^{๒๗} อภ.ส.อ.(ไทย) ๑/๔๓-๔๔.

^{๒๘} ทิฏฐิ ๖๒ ดูรายละเอียดใน พรหมชาลสูตร อังใน ที.ส. (ไทย) ๙/๑-๑๔๙/๑-๔๗.

๒) โครงสร้างรายละเอียดหมวดย่อยพระอภิธรรมปิฎก

โครงสร้างพระอภิธรรมปิฎก	รายละเอียดหน่วยย่อยพระอภิธรรมปิฎก	ชื่อย่อ
ธัมมสังคณี เล่ม ๓๔	กลุ่มธรรมะเป็นหัวข้อล้วน ๆ	ล.
วิงค์ เล่ม ๓๕	แยกกลุ่มธรรมะเพื่อให้ชัดเจน	วิ.
ธาตุกถา ปุคคละบัญญัติ เล่ม ๓๖	เรื่องธาตุ และการบัญญัติบุคคล	ธา.ปุ
กถาวัตถุ เล่ม ๓๗	การถาม-ตอบหลักธรรม ๒๑๙ ข้อ	ก.
ยมก เล่ม ๓๘-๓๙	หัวข้อว่าด้วยธรรมเป็นคู่ ๆ	ย.
ปฏฐาน เล่ม ๔๐-๔๕	ธรรมะที่เป็นปัจจัยเกี่ยวคู่กัน ๒๔ อย่าง	ป.

๓) เนื้อหาโดยสังเขปของพระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก คือ คัมภีร์ที่ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม มาไว้เป็นหมวดหมู่ในปิฎกนี้ กล่าวคือหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นเนื้อหาธรรมะล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์ แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ มีทั้งหมดจำนวน ๑๒ เล่ม มีลำดับเล่ม ชื่อคัมภีร์ และเนื้อหาโดยย่อดังต่อไปนี้

เล่ม ๓๔ธัมมสังคณี สังคณี หรือธัมมสังคณีปกรณ์ คือคัมภีร์ที่รวบรวมหัวข้อธรรมหรือเนื้อหาของอภิธรรม เป็นหมวดหมู่ หรือคัมภีร์ที่แสดงการนับจำนวนสภาวธรรม^{๒๙} ที่เรียกว่า “มัตติกา”^{๓๐} ไว้เป็นเบื้องต้น อันเป็นหัวข้อ

^{๒๙} อภ.ส.(ไทย) ๓๔/บทนำ/(๙)

^{๓๐} มัตติกา คือแม่บท แม่แบบ หรือหัวข้อธรรม (มาตา วียาติ มัตติกา ฯ บทเหล่านี้ดูเหมือนแม่ หรือเหมือนคลองส่งน้ำ เหตุนี้ บทเหล่านั้นชื่อว่า มัตติกา ได้แก่ กุสลา ธมฺมา เป็นต้น) ในการยกขึ้นมาเพื่ออธิบายหัวข้อธรรมตามมัตติกา ที่ยกขึ้นแสดง เรียกว่า ติกะ บ้าง ทุกะ บ้าง ในมัตติกา ๒ ประเภทนั้น คือ **ติกมัตติกา** หมายถึง หัวข้อธรรมที่แสดงปรมาตถธรรมโดยแบ่งเป็นหมวด หมวดละ ๓ หัวข้อ เรียกว่า **ติกะ** มีทั้งหมด ๒๒ ติกะ รวมเป็น ๖๖ บท และ **ทุกมัตติกา** หมายถึง หัวข้อธรรมที่ทรงแสดงปรมาตถธรรมโดยแบ่งเป็นหมวด หมวดละ ๒ หัวข้อ ๆ ทุกมัตติกา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ก. อภิธัมมทุกมัตติกา มี ๑๐๐ ทุกะ คือ เหตุทุกะ จนถึง สรรณทุกะ เป็นที่สุด และ ข. สุตตันตทุกมัตติกา มี ๔๒ ทุกะ คือ วิชชาภาคิตทุกะ จนถึง ขยญาณทุกะ เป็นที่สุด รวมเป็น ๒๔๔ บท รวมทั้งติกมัตติกาและทุกมัตติกาทั้งหมด มี ๓๕๐ บท มัตติกา ๓๕๐ บท มี กุสลา ธมฺมา เป็นต้น ซึ่งเป็นอุทเทส เหล่านี้ ชื่อว่ามัตติกาเพราะเป็นฐานให้อุทเทสเกิดขึ้น เหมือนแม่ที่เป็นฐานให้ลูกเกิดขึ้น หรืออีกนัยหนึ่ง กุสลา ธมฺมา เป็นต้นชื่อว่ามัตติกา เพราะเป็นเหมือนกับคลองส่งน้ำ ตามธรรมชาติที่คลองส่งน้ำนี้ย่อมส่งน้ำไปสู่สระโบกขรณี สนวน นา ฉนฺได เมื่อว่าโดยเนื้อความเกี่ยวเนื่องกันแล้ว มัตติกาบท ก็ย่อมสงเคราะห์เข้าในอุทเทสเป็นต้น ฉะนั้น

ที่เป็นกระพุ้งธรรมหรือแม่บท (มาติกา) เท่ากับเป็นแก่นหรือสาระสำคัญของธรรมสังคณี แต่มีย่อมาก จึงจำเป็นต้องมีหัวข้ออื่น ๆ ต่อ ๆ ไปอีก ๔ กัณฑ์ เพื่อช่วยขยายความหัวข้อธรรมแล้วอธิบายเป็นประเภท ๆ จากนั้นจึงนำไปแสดงขยายออกเป็น ๔ หัวข้อใหญ่ ที่เรียกว่า “กัณฑ์” หรือ “ปริจเฉท” ดังต่อไปนี้

๑. จิตตูปปาทกัณฑ์ คือกัณฑ์ที่แสดงการเกิดขึ้นของจิตและเจตสิกอย่างพิสดาร หรือ “จิตตวิภัตติ” (การจำแนกจิต) เป็นคำอธิบายเรื่องจิตที่เกิดขึ้นอย่างไร เป็นคำอธิบายเพียงบางส่วนของมาติกาหรือแม่บทเฉพาะที่เกี่ยวกับจิตกับธรรมะที่เนื่องด้วยจิต (ที่เรียกว่าเจตสิก) จัดว่าเป็นคำอธิบายที่พิสดารที่สุดกว่าหัวข้อทุก ๆ หัวข้อ

๒. รูปกัณฑ์ คือกัณฑ์ที่แสดงรูปร่างอย่างพิสดาร หรือ “รูปวิภัตติ” (การจำแนกรูป) โดยเอกกณัย จนถึงเอกาทศกณัย

๓. นิกเขปกัณฑ์ กัณฑ์ที่จำแนกติกมาติกาและทุกมาติการวมกันอย่างกลาง ๆ ด้วยวิธีการที่ไม่ย่อไม่พิสดารจนเกินไป หรือ “นิกเขปราลี” (การจำแนกกองธรรมที่ตั้งไว้)

๔. อัญญูกถากัณฑ์ กัณฑ์ที่แสดงเพื่อเก็บองค์ธรรมของติกะและทุกะทั้งหมด ยกเว้นสุดตันติกทุกะ หรือ “อัตถุทธาระ” (การยกอรรถขึ้นแสดง)^{๓๐} เป็นกัณฑ์ที่นำเอาเนื้อความของปิฎกทั้ง ๓ ซึ่งเป็นพุทธพจน์ แล้วจำแนก

เล่ม ๓๕ วิภังค์ อธิบายข้อธรรมที่รวมเป็นหมวดหมู่ (เรียกวินัยหนึ่ง ๆ) แยกแยะออกชี้แจงวินิจฉัยโดยละเอียด เป็นการยกหลักธรรมสำคัญ ๆ ขึ้นมาแจกแจง แยกแยะ อธิบายกระจายออกให้เห็นทุกแง่ และวินิจฉัยจนชัดเจนจบไปเป็นเรื่อง ๆ รวมอธิบายทั้งหมด ๑๘ เรื่อง คือ ชันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจ ๔ อินทริย ๒๒ ปฏิจลสมุปบาท ๑๒ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ มรรคมรรค ๘ ฌาน อปัมมัญญา ๕ ปฏิสัมภิชา ๔ ญาณประเภทต่างๆ และเบ็ดเตล็ดว่าด้วยอภิสัทธรรมต่าง ๆ อธิบายเรื่องใดก็เรียกว่าวิภังค์ของเรื่องนั้น ๆ เช่น อธิบายชันธ ๕ ก็เรียกว่า ชันธวิภังค์ เป็นต้น รวมมี ๑๘ วิภังค์

เล่ม ๓๖ ธาตุกถา สงเคราะห์ข้อธรรมต่าง ๆ เข้าในชันธ อายตนะ ธาตุ เป็นการนำข้อธรรมในมาติกาทั้งหลายและข้อธรรมอื่น ๆ อีก ๑๒๕ อย่างมาจัดเข้าในชันธ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ ว่าข้อใดจัดเข้าได้หรือไม่ได้ในอย่างไร และบุคคลบัญญัติ คือ การบัญญัติความหมายของชื่อที่ใช้เรียกบุคคลต่าง ๆ ตามคุณธรรม เช่นว่า “โสดาบัน” ได้แก่ บุคคลผู้ละสังโยชน์ ๓ ได้แล้ว ดังนั้น เป็นต้น

เล่ม ๓๗ กถาวัตถุ เป็นคัมภีร์ที่เรียบเรียงโดยพระสังคีติการจารย์ในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ มีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน เรียบเรียงขึ้นเพื่อแก้ความเห็นผิดของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาครั้งนั้น ซึ่งได้แตกแยกกันออกไปแล้วถึง ๑๘ นิกาย เช่นความเห็นที่พระอรหันต์เสื่อมจากอภิสัทผลได้เป็นพระอรหันต์พร้อมกับการเกิดได้ ทุกอย่างเกิดจากการม เป็นตัน ประพันธ์เป็นคำปุจฉา-วิสัชนา มีทั้งหมด ๒๑๙ กถา

เล่ม ๓๘ ยมก ภาค ๑ เป็นคัมภีร์อธิบายหลักธรรมสำคัญให้เห็นความหมายและขอบเขตอย่างชัดเจน และทดสอบความรู้อย่างลึกซึ้ง ด้วยวิธีตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ ๆ (ยมก แปลว่า คู่) เช่นถามว่าธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศล

^{๓๐} สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, ความเข้าใจเรื่องอภิธรรม, อ้างแล้ว.

เป็นกุศลมูล หรือว่าธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศลมูล เป็นกุศล, รูป (ทั้งหมด) เป็นรูปขันธ์ หรือว่ารูปขันธ์ (ทั้งหมด) เป็นรูป, ทุกข์ (ทั้งหมด) เป็นทุกข์ขันธ์ หรือว่าทุกข์ขันธ์ (ทั้งหมด) เป็นทุกข์ หลักธรรมที่นำมาอธิบายในเล่มนี้มี ๗ คือ มูล (เช่นกุศลมูล) ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะ สังขาร อนุสัย งาม-ตอบอธิบายเรื่องใด ก็เรียกว่ายมกของเรื่องนั้น ๆ เช่น มูลยมก ขันธยมก เป็นต้น เล่มนี้มี ๗ ยมก

เล่ม ๓๙ ยมก ภาค ๒ เป็นการถาม-ตอบอธิบายหลักธรรมเพิ่มเติมจากภาค ๑ อีก ๓ เรื่อง คือ จิตตยมก ธรรมยมก (กุศล-อกุศล-อัปยาคตธรรม) อินทริยยมก บรรจบเป็น ๑๐ ยมก

เล่ม ๔๐ ปฏฐาน ภาค ๑ ปฏฐาน เป็นคัมภีร์อธิบายปัจจัย ๒๔ โดยพิสดาร แสดงความสัมพันธ์อันอาศัยเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในด้านต่าง ๆ ธรรมที่นำมาอธิบายก็เป็นข้อธรรมที่มีในมัตติกา คือ แม่บทหรือบทสรุปธรรมซึ่งกล่าวไว้แล้วในต้นคัมภีร์สังคณีนั่นเอง แต่อธิบายเฉพาะ ๑๒๒ มัตติกาแรกที่เรียกว่าอภิธรรมมัตติกา

ปฏฐานเล่มแรกนี้ อธิบายความหมายของปัจจัย ๒๔ เป็นการปูพื้นความเข้าใจเบื้องต้นก่อน จากนั้นจึงเข้าสู่เนื้อหาของเล่ม คืออนุโลมติกปฏฐาน อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทชุด ๓ (ติกมัตติกา) โดยปัจจัย ๒๔ นั้น เช่นว่ากุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมโดยอุปนิสสยปัจจัยอย่างไร กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม โดยอุปนิสสยปัจจัยอย่างไร อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม โดยอุปนิสสยปัจจัยอย่างไร กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมโดยอาร์มมณปัจจัยอย่างไร ฯลฯ (เล่มนี้ อธิบายแต่ในเชิงอนุโลมคือตามนัยปกติ ไม่อธิบายตามนัยปฏิเสธ จึงเรียกว่า อนุโลมปฏฐาน)

เล่ม ๔๑ ปฏฐาน ภาค ๒ อนุโลมติกปฏฐาน (ต่อ) คืออธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทชุด ๓ ต่อจากเล่ม ๔๐ เช่นอดีตธรรม เป็นปัจจัยแก่ปัจจุบันธรรมโดยอาร์มมณปัจจัย (พิจารณารูปเสียง เป็นต้นที่ดับเป็นอดีตไปแล้วว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เกิดความโหม่นสั่น ฯลฯ) เป็นต้น

เล่ม ๔๒ ปฏฐาน ภาค ๓ อนุโลมทุกปฏฐาน เป็นการอธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทชุด ๒ (ทุกมัตติกา) เช่นโลกียธรรมเป็นปัจจัยแก่โลกิยธรรม โดยอาร์มมณปัจจัย (รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณ ฯลฯ) ดังนี้ เป็นต้น

เล่ม ๔๓ ปฏฐาน ภาค ๔ อนุโลมทุกปฏฐาน (ต่อ)

เล่ม ๔๔ ปฏฐาน ภาค ๕ ยังเป็นอนุโลมปฏฐาน แต่เป็นการอธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทต่าง ๆ ข้ามชุดกันไปมา ประกอบด้วยอนุโลมทุกติกปฏฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมัตติกา) โยงกับธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมัตติกา) เช่นอธิบาย “กุศลธรรมที่เป็นโลกุตตรธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เป็นโลกิยธรรมโดยอธิปัตติปัจจัย” เป็นอย่างไร เป็นต้น อนุโลมติกทุกปฏฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมัตติกา) กับธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมัตติกา) อนุโลมติกติกปฏฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมัตติกา) กับธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมัตติกา) อนุโลมติกทุกปฏฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมัตติกา) กับธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมัตติกา) โยงระหว่างต่างชุดกัน เช่นอธิบายว่า “กุศลธรรมที่เป็นอดีตธรรม เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เป็นปัจจุบันธรรม” เป็นอย่างไร เป็นต้น อนุโลมทุกทุกปฏฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมัตติกา) กับธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมัตติกา) โยงระหว่างต่างชุดกัน เช่น ชุด โลกียโลกุตตระ กับชุดสังขตะ อสังขตะ เป็นต้น

เล่ม ๔๔ ปฏิกฐาน ภาค ๖ เป็นปัจจัยนัยปฏิฐาน คืออธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลาย อย่างเล่มก่อน ๆ นั้นเอง แต่อธิบายแง่ปฏิเสธ แยกเป็นปัจจัยนัยปฏิฐาน คือ ปฏิเสธ+ปฏิเสธ เช่นว่าธรรมที่ไม่ใช่ กุศล อาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศล เกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยเป็นอย่างไร อนุโลมปัจจัยนัยปฏิฐาน คืออนุโลม+ปฏิเสธ เช่นว่า อาศัยโลกียธรรม ธรรมที่ไม่ใช่โลกุตตรธรรมเกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยเป็นอย่างไร ปัจจัยนัยอนุโลมปฏิฐาน คือ ปฏิเสธ+อนุโลม เช่นว่าอาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศล ธรรมที่เป็นอกุศล เกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยเป็นอย่างไร และในทั้ง ๓ แบบนี้ แต่ละแบบจะอธิบายโดยใช้ธรรมในแม่บทชุด ๓ แล้วต่อด้วยชุด ๒ แล้วข้ามชุดระหว่างชุด ๒ กับชุด ๓ ชุด ๓ กับชุด ๒ ชุด ๓ กับชุด ๓ ชุด ๒ กับชุด ๒ จนครบทั้งหมดเหมือนกัน ดังนั้น แต่ละแบบ จึงแยกซอยละเอียดออกไปเป็น ติก-ทูก-ทุกติก-ติกทูก-ติกติก-ทูกทูก-ตามลำดับ (เขียนให้เต็มเป็น ปัจจัยนัยติกปฏิฐาน ปัจจัยนัยทูกปฏิฐาน ปัจจัยนัย ทุกติกปฏิฐาน ฯลฯ ดังนี้เรื่อยไปจนถึงท้ายสุด คือปัจจัยนัยอนุโลมทุกทูกปฏิฐาน)

คัมภีร์ปฏิฐานนี้ ท่านอธิบายค่อนข้างละเอียดเฉพาะเล่มต้น ๆ เท่านั้น เล่มหลัง ๆ ท่านแสดงไว้แต่หัวข้อ หรือแนว และทิ้งไว้ให้ผู้เข้าใจแนวนั้นแล้วเอาไปแจกแจงโดยพิสดารเอง โดยเฉพาะเล่มสุดท้าย คือภาค ๖ แสดงไว้น้อยที่สุด แม้กระนั้น ก็ยังเป็นหนังสือถึง ๖ เล่ม หรือ ๓,๓๒๐ หน้ากระดาษพิมพ์ ถ้าอธิบายโดยพิสดารทั้งหมด จะเป็นเล่มหนังสืออีกจำนวนมากหลายเท่าตัว ท่านจึงเรียกปฏิฐานอีกชื่อหนึ่งว่า **“มหาปกรณ์”** แปลว่า ตำราใหญ่ ใหญ่ทั้งโดยขนาดและโดยความสำคัญ

พระอภิธรรมปิฎก เป็นปิฎกซึ่งประมวลคำสอนเกี่ยวกับปรมัตถธรรม (คือจิต เจตสิก รูป นิพพาน) พระอรหันตสาวกได้แสดงสรุปเกี่ยวกับลักษณะของพระอภิธรรมปิฎก เป็น ๕ ลักษณะ^{๑๒} คือ “เทสนา สาสนะ กถา ลิกขา ปหาน” ดังนี้

๑. ปรมัตถเทสนา เป็นการเทศนาโดยปรมัตถ์ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดในปรมัตถ์ ทรงแสดงไว้ โดยความเป็นผู้มากด้วยปรมัตถธรรม

๒. ยถารัมมสาสนะ เป็นการสั่งสอนตามสภาวะแห่งธรรม เพราะเหตุที่สัตว์ทั้งหลายมีความสำคัญในสภาวะ ลักรากองแห่งธรรมว่า เรา ของเรา ตามสภาวะธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสั่งสอนแล้วตามสภาวะธรรมที่ปรากฏในขณะนั้น ๆ ในพระอภิธรรมปิฎกนี้

๓. นามรูปปริจเจทกถา เป็นคำบรรยายกำหนดนามรูป เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงการกำหนดนาม และรูป อันเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมมีรากะเป็นต้นไว้แล้วในพระอภิธรรมปิฎกนี้

๔. อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้อย่างสูง พระผู้มีพระภาคตรัสอธิปัญญาสิกขาไว้โดยพิเศษในพระอภิธรรมปิฎก

๕. อนุสยปหานะ การประหานหรือการละกิเลสอย่างละเอียด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงในอภิธรรมปิฎกนี้ เพราะปัญญาเป็นขั้วค้ำต่ออนุสยกิเลส

^{๑๒} อภ.ส.อ.(ไทย) ๑/๔๓-๔๔.

๑.๕ สารสำคัญของอรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา และโยชนา

คำสอนของพระพุทธเจ้านอกจากที่ได้รับการจัดหมวดหมู่สังคายนาด้วยมุขปาฐะและมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในชั้นต้นที่เรียกว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกอันเป็นภาษาบาลีล้วน ซึ่งเรียกว่า บาลีพระไตรปิฎก

การจัดลำดับความสำคัญของเรื่องที่ควรศึกษาในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก อยู่อันดับที่หนึ่ง ในสมัยต่อ ๆ มาได้มีการรจนาคัมภีร์อธิบายขึ้นมาอีกมากมาย ซึ่งจัดเป็นคัมภีร์ระดับรองลงมาจากพระไตรปิฎกตามลำดับ คือ อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ นอกจากนี้ ทั้งนี้เพื่ออธิบายขยายความคำสอนในคัมภีร์ชั้นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกด้วย การจัดลำดับชั้นตามความสำคัญของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีการยอมรับกันในปัจจุบัน แบ่งได้เป็น ๒ สาย คือ

๑. การจัดลำดับคัมภีร์สายพระไตรปิฎก จัดไว้เป็น ๔ ลำดับชั้น ดังนี้^{๓๓}

- ๑) พระไตรปิฎก คือ บาลีพระไตรปิฎก ได้แก่พุทธพจน์ คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า
- ๒) อรรถกถา คือคัมภีร์อธิบายบาลีหรืออธิบายความในพระไตรปิฎก
- ๓) ฎีกา คือ คัมภีร์อธิบายอรรถกถาหรืออธิบายความต่อจากอรรถกถา
- ๔) ออนุฎีกา คือ คัมภีร์อธิบายขยายความของฎีกาอีกทอดหนึ่ง

การจัดเรียงลำดับชั้นของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาสายพระไตรปิฎกนี้ ยึดกาลเวลาเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ พระไตรปิฎกหรือบาลีพระไตรปิฎก เป็นสิ่งที่มีมาก่อน คือมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล จึงจัดเป็นหลักฐานสำคัญชั้นที่หนึ่ง อรรถกถา คือคัมภีร์อธิบายบาลีหรืออธิบายความในพระไตรปิฎก ซึ่งมาขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมเมื่อประมาณ พ.ศ.๙๕๖ จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญชั้นที่สอง ฎีกา คือคัมภีร์อธิบายอรรถกถาหรือขยายความต่อจากอรรถกถา ได้เกิดขึ้นมาเมื่อประมาณ พ.ศ.๑๕๘๗ จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญชั้นที่สาม และออนุฎีกาเป็นคัมภีร์อธิบายขยายความของฎีกาอีกทอดหนึ่ง จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญเป็นลำดับที่สี่^{๓๔}

๒. การจัดลำดับคัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก สามารถจัดได้ดังนี้

- ๑) ปกรณวิเสส
- ๒) ตัพพินิมุต หรือคัมภีร์คันถนิตระ

การจัดลำดับคัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎกนี้เป็นการจัดลำดับคัมภีร์ที่มีชื่ออย่างอื่นนอกจากคัมภีร์หลักสายพระไตรปิฎกทั้ง ๔ คัมภีร์ดังกล่าวข้างต้น ส่วนใหญ่เป็นคัมภีร์ที่ทำนรนาขึ้นเพื่ออธิบายข้อธรรมในพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์สายพระไตรปิฎกเฉพาะเรื่อง มีมากมายหลายประเภท เช่น คัมภีร์ปกรณวิเสส หรือคัมภีร์อื่น ๆ เช่น คัมภีร์โยชนา เป็นต้น คัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎกนี้ท่านเรียกรวมกันว่า “ตัพพินิมุต”^{๓๕} หรือคัมภีร์คันถนิตระ

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เอดิสัน เพรส โปรดักส์, ๒๕๔๓), หน้า ๙๗.

^{๓๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑.

^{๓๕} ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๓.

แปลว่า คัมภีร์ที่พ้นหรือนอกเหนือจากคัมภีร์หลักทั้ง ๔ คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา ในที่นี้จะอธิบายคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์ศัพท์นิมิตโยชนาเป็นต้น

๑.๕.๑ อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถาเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาชั้นที่สองรองลงมาจากพระไตรปิฎก การรจนาอรรถกถานั้นท่านมุ่งอธิบายเนื้อหาในพระไตรปิฎกที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นทั้งโดยอรรถ (ความหมาย) และพยัญชนะ (อักษรหรือคำ) การรจนาไม่ได้มีการจัดไว้เป็นหมวดหมู่ แต่จะอธิบายปะปนกันไปตามลำดับของคำบาลีที่ปรากฏ มีทั้งเรื่องราวสั้น ๆ และเรื่องราวยาว ๆ อาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาเหล่านั้นเรียกว่า “อรรถกถาจารย์”

นอกจากนี้ อรรถกถา ยังหมายถึงถ้อยคำที่เรียกว่า “กถามรรค” ซึ่งทำหน้าที่อธิบายบาลีพุทธพจน์ (คือพระไตรปิฎก) เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว สมด้วยกับคำที่พระธรรมปาละเถระแห่งอินเดียใต้ ผู้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ กล่าวไว้ว่า “ปจฺมสํคีติยฺ ย อฏฺฐกถา สํคีตาติ วจเนน สา ภควโต ธรรมานกาเลปิ อฏฺฐกถา สํวิชฺชติ”^{๑๖} แปลว่า อรรถกถาที่พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองไว้ เมื่อคราวปฐมสังคายนา คือ อรรถกถาที่มาแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่

อรรถกถาจึงมีกำเนิดที่มาจากที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้เอง และเหล่าสาวกมีพระสาวรูปุตรเถระเป็นต้นอธิบายไว้ได้รับการนำสืบต่อกันมากับพระไตรปิฎกและนำสู่เกาะสิงหล (ประเทศศรีลังกา) โดยพระมหาหมินทเถระพระโอรสในพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีป (อินเดีย) ภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้วแปลเรียบเรียงเป็นภาษาสิงหลพร้อมทั้งพระไตรปิฎกไว้โดยพระเถระผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกชาวสิงหล ต่อมาพระพุทธโฆสาจารย์ ชาวชมพูทวีปได้เดินทางจากชมพูทวีปมาแปลเรียบเรียงอรรถกถาภาษาสิงหลกลับเป็นภาษาบาลีมคธ ณ เกาะสิงหล แล้วรักษาสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

อรรถกถา จำแนกประเภทตามพระไตรปิฎกได้เป็น ๓ หมวด คือ อรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

๑. อรรถกถาพระวินัยปิฎก คือ คัมภีร์คู่มือศึกษาพระวินัยปิฎกที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายขยายความในพระวินัยปิฎกที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น มีมากมายหลายคัมภีร์ ส่วนใหญ่เป็นภาษาสิงหลโบราณ ต้นฉบับได้สูญหายไปหมดแล้ว คัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎกที่พระอรรถกถาจารย์รจนาขึ้นเพื่ออธิบายขยายความในคัมภีร์พระวินัยปิฎกที่ควรทราบ เช่น สมันตปาสาทิกา คู่มือศึกษาพระวินัยปิฎกทั้ง ๕ คัมภีร์ คือ มหาวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จูฬวรรค และปรีวาร

๒. อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก หรืออรรถกถาพระสูตร คือ คัมภีร์คู่มือศึกษาพระสุตตันตปิฎกที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายขยายความในพระสุตตันตปิฎกที่ยังไม่ชัดเจนให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น มีมากมายหลายคัมภีร์ คัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกที่พระอรรถกถาจารย์รจนาขึ้นเพื่ออธิบายขยายความในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกที่ควรทราบ เช่น สมุทฺตลวิลาสินี คู่มือศึกษาที่มนิกาย ปปัญจสุทฺตนิ คู่มือศึกษามัชฌิมนิกาย สารัตถปกาสินี คู่มือ

^{๑๖} อนุฎีกา.(บาลี) ๑/๑๓.

ศึกษาสังยุตตนิกาย มโนรธปุณณี คู่มือศึกษาอังคุตตรนิกาย ปรมัตถโชติกา คู่มือศึกษาขุททกปาฐะ ธรรมบท และสุตตนิบาต ขุททกนิกาย ธัมมปทัญญูลลภา (ปรมัตถโชติกา) คู่มือศึกษาธรรมบท ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี คู่มือศึกษาอุทาน อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา (เอกนิบาต, มหานิบาต) เถรคาถา และจริยาปิฎก ขุททกนิกายชาตกัญญูลลภา (อรรถกถาชาตก) คู่มือศึกษาชาตก ขุททกนิกาย สัทธัมมปัชโชติกา คู่มือศึกษา ขุททกนิกาย (ภาค ๑ มหานิทเทศ ภาค ๒ จุฬินิทเทศ) สัทธัมมปกาลินี คู่มือศึกษาปฏิลัมภิทามรรค ขุททกนิกาย (ภาค ๑-๒) วิสุทธชนวิลาสินี คู่มือศึกษาอปทาน ขุททกนิกาย (ภาค ๑-๒) มรุตตวิลาสินี คู่มือศึกษาพุทธวงศ์ ขุททกนิกาย

๓. อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก คือ คัมภีร์คู่มือศึกษาพระอภิธรรมปิฎกที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายขยายความ เนื้อหาสาระที่สลับซับซ้อนเข้าใจยากในพระอภิธรรมปิฎกให้ชัดเจนและเข้าใจได้ง่ายขึ้น มีมากมายหลายคัมภีร์ คัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกที่พระอรรถกถาจารย์รจนาขึ้นเพื่ออธิบายขยายความในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก ที่ควรทราบ เช่น อัญญสาลินี คู่มือศึกษาธัมมสังคณี สัมโมหวิโนทนี คู่มือศึกษาวิงศ์ ปญฺจปกรณัญญูลลภา คู่มือ ศึกษาถาวตถุ บุคคลบัญญัติ ธาตุกถา ยมก และปัญฐาน

๑.๔.๒ ฎีกา

ฎีกา คือวรรณกรรมภาษาบาลี ที่แต่งเพื่ออธิบายความในคัมภีร์อรรถกถาของอรรถกถาจารย์ที่ได้ใช้ความ ในพระไตรปิฎกไว้ คัมภีร์ชั้นฎีกาจัดเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญรองลงมาจากคัมภีร์อรรถกถาที่ขยายความใน พระไตรปิฎก เรียกว่า คัมภีร์ชั้นสาม คัมภีร์ฎีกามีความแตกต่างกับคัมภีร์อรรถกถา (คัมภีร์ชั้นสอง) ที่วัตถุประสงค์ ในการแต่งฎีกานั้นทำเพื่ออธิบายเนื้อความในคัมภีร์รุ่นอรรถกถา หรือฎีกาด้วยตนเอง

คัมภีร์ฎีกามีผู้แต่งจำนวนมาก เรียกว่า “พระฎีกาจารย์” และมีหลายคัมภีร์ ส่วนใหญ่ชื่อคัมภีร์ชั้นฎีกา จะมีคำว่า ฎีกา และตามด้วยชื่อคัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายความ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีคำ “ทีปนี โชติกา ปกาลินี หรือ คณฺฐี” ลงท้าย ซึ่งคำลงท้ายเหล่านั้นรวมแปลว่า ให้ความกระจ่าง (อธิบายความในอรรถกถาให้กระจ่าง) คัมภีร์ ชั้นฎีกาจัดเป็นแหล่งความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญรองลงมาจากคัมภีร์รุ่นอรรถกถา

คำว่า ฎีกา นี้มีรูปศัพท์มาจากคำในภาษาบาลีว่า ฎีกา ซึ่งมีรูปวิเคราะหว่า “ฎีกียติ ชานียติ อญฺจกถายตฺโต เอตายาติ = ฎีกา” แปลว่า เรียกว่า ฎีกา เพราะเป็นคัมภีร์ที่ให้ความหมายของคัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา ฝ่ายเถรวาทในระยะแรกหมายเฉพาะคัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาของพระไตรปิฎก แต่ภายหลังมีความหมายกว้างขึ้น คือหมายถึงคัมภีร์ที่อธิบายความหมายของคัมภีร์ใดที่ไม่ใช่พระไตรปิฎก เช่น ฎีกาพงศาวดารบาลี ฎีกาของตำรา ไวยากรณ์และการประพันธ์ ฎีกาคัมภีร์มีลิตทปัญหา เป็นต้น

พระธรรมปาละ อธิบายถึงความสำคัญหรือหน้าที่ของฎีกาไว้ว่า ฎีกาในสมัยอนุราธปุระ มีลักษณะที่ เรียกว่า “สินฺตถปกาสนา” มีลักษณะเป็นการอธิบายความหมายของคำและความที่กำกวมเท่านั้น ไม่มีวัตถุประสงค์ ที่จะพรรณนารวมหลายสิ่งหลายอย่างในเวลาเดียวกันอย่าง “สัณฺณนา”

ฎีกา เป็นคัมภีร์รองจากอรรถกถา หมายถึงมูลฎีกา ฎีกาเดิม หรือปุราณฎีกา ฎีกาเก่า แบ่งเป็น ๓ คัมภีร์ คือ หนังสือบาลีฎีกาวิญญู ฎีกาพระสูตร และฎีกาพระอภิธรรม

ก. **ฎีกาวินัย** หนังสือบาลีฎีกาวินัย มีจำนวน ๑๐ คัมภีร์ คือ

- ๑) สारตถทีปนี ฎีกาวินัย เป็นฎีกาของสมันตปาสาทิกา พระสารีบุตร ชาวลังกา แต่ง
- ๒) วิมตติวินทนี หรือ วิมตติวินทนีฎีกา ฎีกาวินัย เป็นฎีกาอธิบายศัพท์ และประโยคในสมันตปาสาทิกา พระมหากัสสปะ แห่งอุทุมพรคิริวิหาร ประเทศลังกา แต่ง
- ๓) วชิรพุทธิ หรือ วชิรพุทธฎีกา ฎีกาวินัย ฎีกาอธิบายศัพท์ และประโยค ในสมันตปาสาทิกา พระวชิรพุทธิ แต่ง
- ๔) วินยัตถมัญจุสา ฎีกาปาฏิโมกข์ พระพุทธานะ แต่ง
- ๕) สุมังคลปกาลินี ฎีกาขุททกฎีกา
- ๖) วินยัตถสารสันทีปนี ฎีกาวินัยวินิจจยสังคหะ
- ๗) ลินตลปกาสนา ฎีกาอุตตรวินยวินิจจย พระเรวตะ แต่งที่เมืองพุกาม มีชื่อเก่าเรียกว่า อริมัททนะ
- ๘) วินยวิมตติเจตนี นวฎีกามูลสิกขา
- ๙) อนนุตตทานทีปนี ฎีกาปาติมุตตกวินยวินิจจยสังคหะ
- ๑๐) วินยาลังการ ฎีกาปาติมุตตกวินยวินิจจยสังคหะ พระติปิฏกลังการเถระ แต่งที่พม่า

ฎีกาพระสูตร หนังสือบาลีฎีกาพระสูตร มีจำนวน ๗ คัมภีร์ คือ

- ๑) ลินตลปกาสนา ฎีกาทีฆนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง
- ๒) ลินตลปกาสนา ฎีกามัชฌิมนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง
- ๓) ลินตลปกาสนา ฎีกาสังยุตตนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง
- ๔) ลินตลปกาสนา ฎีกานิบาตชาดก
- ๕) ปรมัตถมัญจุสา มหาฎีกาวิสุทธรค พระธรรมปาละ แต่ง
- ๖) สังขปัทธโชตนี จูฬฎีกาวิสุทธรค
- ๗) ฎีกาสัจจสังเขป ท่านอาจารย์วาจิสสระ แต่งที่ลังกา

ฎีกาพระอภิธรรม หนังสือบาลีฎีกาพระอภิธรรม มีจำนวน ๒๗ คัมภีร์ คือ

- ๑) ลินตลโชตนา มูลฎีกาธรรมสังคณี พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา
- ๒) ลินตลโชตนา อนนุฎีกาธรรมสังคณี
- ๓) ลินตลโชตนา มูลฎีกาวิภังค์ พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา
- ๔) ลินตลปกาลินี อนนุฎีกาวิภังค์
- ๕) ลินตลปกาลินี มูลฎีกาธาตุกถา พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา
- ๖) ลินตลปกาลินี อนนุฎีกาธาตุกถา
- ๗) ลินตลโชตนา มูลฎีกापคคัลปนัญญติ พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา
- ๘) ลินตลปกาลินี อนนุฎีกापคคัลปนัญญติ
- ๙) ลินตลโชตนา มูลฎีกากถาวัตถุ พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา

- ๑๐) สันตปาฐกาสินี อนุฎีกากถาวัตถุ
- ๑๑) สันตตชตนา มูลฎีกายมก พระอาณันทาจารย์ แต่งที่ลังกา
- ๑๒) สันตปาฐกาสินี อนุฎีกายมก
- ๑๓) สันตโตชตนา มูลฎีกาปฏิฐาน พระอาณันทาจารย์ แต่งที่ลังกา
- ๑๔) สันตปาฐกาสินี อนุฎีกาปฏิฐาน
- ๑๕) มรุตสารตถทีปนี ฎีกาอธิบายความแห่งมูลฎีกา พระอาณันทเถระ พระเถระชาวพม่าแต่งที่เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า

- ๑๖) โปราณฎีกาอภิธัมมวาทาร
- ๑๗) อภิธัมมัตถวิภาสนี ฎีกาอภิธัมมวาทาร พระสมุณฺหคละ แต่ง
- ๑๘) อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นวรรณกรรมสมัยกลางรุ่นหลัง คัมภีร์นี้ไทยเรียกสั้น ๆ ว่า “ฎีกาสังคหะ” แต่พม่าเรียกเป็นคำสั้น ๆ ว่า “วิภาวินี” และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ฎีกาจอ” แปลว่า “ฎีกาเรื่องนาม” ฎีกาชื่อดัง พระสมุณฺหคละ หรือสมุณฺหคละจารย์ พระเถระชาวลังกาเป็นผู้แต่ง ที่เมืองปุลัตตินคร คือเมืองโปโลนารูวะ ประเทศลังกา ใช้เวลาแต่ง ๒๔ วัน จบ ในประเทศไทยใช้เป็นแบบเรียนบาลีประโยค ป.ธ. ๙

- ๑๙) ปรมัตถมัญจุสา อนุฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ
- ๒๐) มณีสารมัญจุสา นวฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ คัมภีร์นี้เป็นกุญแจหรือหัวใจของอภิธัมมัตถวิภาวินี พระอริยวงฺสยะ เมืองสกายพม่าภาคเหนือ แต่ง
- ๒๑) สังเขปวณฺณนา ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระโชตะปาละ หรือ สัทธัมมโชติปาละ ผู้แต่งวิสุทธิมรรค คันทิ เป็นผู้แต่ง

- ๒๒) อเนกคสูตรตถทีปนี จูฬฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระมหาสุวณฺณทีปเถระ แต่งที่พม่า
- ๒๓) มุขมัตตกถา โปราณฎีกาปรมัตถวินิจฉัน
- ๒๔) ฎีกาปรมัตถวินิจฉัน
- ๒๕) ฎีกาเขมปกรณ พระเขมกะ แต่ง
- ๒๖) สันตปาฐกาสินี โปราณฎีกานามรูปปริจเฉท
- ๒๗) ปรมัตถทีปนีฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายอภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินี เป็น วรรณกรรมภาษาบาลีรุ่นปัจจุบัน ด้านความเห็นในอภิธัมมัตถวิภาวินีทุกปริจเฉท และได้ระบุชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินีรวม ๑๗๔ ครั้ง ท่านอาจารย์เลติ คือ อุ ญาณะ หรือ ญาณธชะ พม่าเหนือเป็นผู้แต่ง

๑.๕.๓ อนุฎีกา

อนุฎีกา คือปกรณ์ที่อาจารย์ทั้งหลายแต่งแก้หรืออธิบายเพิ่มเติมฎีกา ซึ่งอนุฎีกานี้ นับเป็นหลักฐานชั้น ๔ รองจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เช่น อนุฎีกาวิมตฺติโนทนี ของพระวินัย เป็นต้น ในบางกรณีอนุฎีกาเรียกตามคำศัพท์เฉพาะตามภาษาบาลีว่า อภินวฎีกา ที่แปลว่า ฎีกาใหม่

ผู้รจนาอนุฎีกา เรียกว่า “พระอนุฎีกาจารย์” ในชั้นนี้มักไม่ระบุนามตรง ๆ เหมือนพระอรรถกถาจารย์ โดยผู้ศึกษาในเวลาต่อมามักเรียกท่านผู้รจนาคัมภีร์ฎีกาอย่างรวม ๆ ว่า อนุฎีกาจารย์ ซึ่งท่านเหล่านี้ได้แสดงภาวะความเป็นปราชญ์ในทางภาษาบาลีอธิบายความของคัมภีร์อรรถกถา และฎีกาเป็นลำดับ

อนุฎีกา แบ่งเป็น ๓ ประเภทตามสายแห่งพระไตรปิฎก คือ อนุฎีกาพระวินัยปิฎก อนุฎีกาพระสุตตันตปิฎก และอนุฎีกาพระอภิธรรมปิฎก ดังนี้

๑. อนุฎีกาพระวินัยปิฎก มีรายชื่อคัมภีร์ดังนี้ (๑) วินัยลักขณฎีกา พระมุนินทโมสะ แต่งที่ประเทศพม่า (๒) ขุททกสิกขาฎีกา เรียกว่า สุมังคลปสาธนฎีกา ก็ได้ พระสังฆรักขิต แต่งที่เมืองวิชัยปุระ และ (๓) มุลสิกขาฎีกา เรียกว่า วิมตฺติเจตฎีกา ก็ได้ พระสมันตคุณสาคระ แต่งที่เมืองวิชัยปุระ

๒. อนุฎีกาพระสุตตันตปิฎก มีรายชื่อคัมภีร์ดังนี้ (๑) เอกังคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกา แต่งที่ลังกา (๒) พุกังคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง (๓) ติกังคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรเถระ แต่ง (๔) จตุกังคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง (๕) ปัญจกังคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง (๖) ฉกักังคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง (๗) สัตตังคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง (๘) อัฏฐังคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง (๙) นวัังคุตตรฎีกาใหม่ พระสารีบุตร แต่ง (๑๐) ทลึงคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง (๑๑) เอกาทลึงคุตตรฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง (๑๒) อัมมปทัญญูฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระวรลัมโพธธิ์ แต่งที่ปุณณจี ประเทศพม่า (๑๓) เปฏกालังการฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสังฆราช ญาณวังสะ ธรรมเสนาบตีแต่งที่พม่า

๓. อนุฎีกาพระอภิธรรม มีรายชื่อคัมภีร์ ดังนี้ (๑) อภิธัมมัตถวิภาวีนฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสุมังคละ แต่งที่ลังกา (๒) ปรมัตถวินิจจยฎีกา คัมภีร์ใหม่ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง (๓) นามรูปปริจเฉทฎีกาคัมภีร์ใหม่ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง (๔) อภิธัมมวาทฎีกา คัมภีร์ใหม่ พระสุมังคละ แต่งที่ลังกา (๕) สัจจสังเขปฎีกา คัมภีร์ใหม่ เรียกว่า สารัตถสาลินีฎีกา ก็ได้ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๑.๕.๔ ปรกณวิเสส

ยุคต่อจากอนุฎีกาเป็นต้นไป ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงแนวการบันทึกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จากการรจนาคัมภีร์อธิบายข้อความในพระไตรปิฎกมาเป็นการรจนาเพื่อแสดงภูมิความรู้ ความคิดเห็น หรือ การศึกษาค้นคว้าและรวบรวมจากคัมภีร์ต่าง ๆ มีอิสระในการรจนา โดยกำหนดเนื้อหาเป็นของตนเองได้ ลักษณะการรจนาคัมภีร์ในลักษณะที่กล่าวมาจึงเรียกว่า ปรกณวิเสส ซึ่งสามารถอธิบายเป็นข้อได้ดังนี้

๑) ปรกณวิเสส เป็นคัมภีร์หรือตำราหรือหนังสือที่แตกต่างออกไปที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายขยายความ ข้อธรรมบางข้อ ซึ่งเป็นผลงานอิสระของพระเถระผู้แตกฉานในพระธรรมวินัย ที่ได้เรียบเรียงขึ้นตามโครงเรื่อง ที่ท่านจัดวางเอง หรือเกิดจากเหตุการณ์พิเศษ เช่น การตอบคำถามชี้แจงข้อสงสัยของผู้อื่น เป็นต้น

๒) ปรกณวิเสส คือหนังสือที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายธรรมะในพระพุทธานุศาสน์ โดยไม่ได้อธิบายคัมภีร์ เล่มใดเล่มหนึ่งโดยเฉพาะ หรือคือหนังสือที่ท่านรจนาแสดงภูมิรู้ ภูมิธรรมและความคิดเห็น หรือค้นคว้าจากคัมภีร์ต่าง ๆ ตามแนวคิดที่เกิดขึ้นเองเป็นอิสระ และกำหนดเนื้อหาเอง

๒. ธรรมวิวัจค์ เป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักและวิธีวิเคราะห์แจกแจงพระธรรมและพระวินัย ได้แก่ เนตติปริกัณห์ เนตติอรรถกถา และเนตติวิภาวินี

๓. ธรรมวินัยสตุติ หรือพุทธาภิฤติ เป็นคัมภีร์ประเภทบทกวีว่าด้วยการสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัย คือพระพุทธรูป ได้แก่ พระมหาปฐิสลักษณะ ๓๒ ประการ และ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ได้แก่ ปัชชุมรุธุ นมัสการปาฐะ ชินาลังการ ชินจริต พรธนาประวัติของพระพุทธเจ้าคล้ายกับคัมภีร์พุทธจริตของสันสกฤต

๔. วังสปกรณ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงตำนาน ประวัติศาสตร์ ประวัติบุคคล เป็นต้น เช่น มหาวงค์ พงศาวดารลังกา ทาลาวงค์ หรือทันตวงค์ ว่าด้วยประวัติพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้าที่มาประดิษฐานในประเทศศรีลังกา สาสนวงค์ปทีปิกา หรือสาสนวงค์ ว่าด้วยประวัติศาสตร์พุทธศาสนา

๕. โลกศาสตร์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงกำเนิดโลก ดวงดาวและจักรวาล ได้แก่ จักกวาฬทีปนี โลกปทีปกลา

๖. สังขยาปกรณ์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงการนับ ชั่ง ตวง วัด ได้แก่ สังขยาปกาสะ สังขยาปกาสกุฎิกา

๑.๕.๕ ตัฟพินิมุต

ตัฟพินิมุต หรือคัมภีร์คณัตระ แปลว่า พ้นจากคัมภีร์เหล่านั้น หรือคัมภีร์อื่นที่พ้นหรือนอกเหนือจากนั้น^{๓๔} หมายถึงกลุ่มคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาที่นอกเหนือจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และ อนุฎีกา แต่มีความเกี่ยวข้องกับคัมภีร์เหล่านี้หรือเป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะ กลุ่มคัมภีร์อื่น ๆ นี้ท่านเรียกชื่อว่า “ตัฟพินิมุต” หรือ “ตัฟพินิมุตต์” บ้าง “คณัตระ” บ้าง คัมภีร์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสสที่ได้กล่าวแล้ว เช่น โยชนา มธุ กนิฐฐะ (คัมภีร์นี้วก้อย) คณฐี ทิปนี นิสสยะ สารัตถะ สัตถศาสตร์ เป็นต้น ในที่นี้ จึงนำมาเพื่อศึกษาเป็นตัวอย่าง ๑ คัมภีร์ คือ โยชนา

โยชนา หรืออรรถโยชนา คือคัมภีร์แนะนำการประกอบเพื่อความเข้าใจกัน เพื่อให้เกิดความชัดเจนทั้งในด้านไวยากรณ์และด้านความหมาย ถือกันว่าเป็นเครื่องมือเพื่อช่วยให้ศึกษาคัมภีร์อรรถกถาและฎีกานั้น ๆ ได้สะดวกขึ้น เทียบได้กับหนังสือคู่มืออธิบาย อรรถกถาและฎีกาที่ท่านนิยมแต่งคัมภีร์โยชนาประกอบส่วนใหญ่จะเป็นคัมภีร์ที่สำคัญ มีชื่อเสียง เป็นที่ยอมรับกันว่าดีทั้งเนื้อหาสาระและกระบวนการรจนา

โยชนามีมากในไทยและพม่า เป็นหนังสือคู่มือประกอบการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา ที่ได้รับยกย่องว่ามีเนื้อหาสาระดีและมีภาษาสละสลวยถูกต้องตามแบบแผนของไวยากรณ์

คัมภีร์อรรถโยชนาเท่าที่สำรวจแล้วพบว่า เป็นผลงานของพระญาณกิตติชาวล้านนาเพียงรูปเดียว ซึ่งมีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มีจำนวน ๗ เรื่อง ที่เหลือเป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นในลังกาและพม่า มีเนื้อหาครอบคลุมคัมภีร์สายพระไตรปิฎก และนอกสายพระไตรปิฎก ได้แก่ กลุ่มปกรณ์วิเสส และลัทธิวิเสส จำนวนมาก

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๕๓.

อรรถโยชนาจึงเป็นคัมภีร์ชี้วัดระดับความเชี่ยวชาญการใช้ภาษาบาลี ซึ่งต้องวิเคราะห์จำแนกธาตุ บัณฑิตวิธีประกอบคำ อ้างสูตรไวยากรณ์จากคัมภีร์กัจจายณะ และสัททนีติ และแหล่งที่มาจากพระบาลี อรรถกถา และฎีกา รวมทั้งสะท้อนภาพพฤติกรรมการศึกษาคัมภีร์ที่นิยมศึกษาค้นคว้าในยุคนั้น

โยชนา คือคัมภีร์ที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของศัพท์และความสัมพันธ์ในประโยคของภาษา ช่วยในการแปลคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น อาจารย์บางท่านระบุว่า โยชนา เป็นคัมภีร์ประเภทอรรถกถา บางครั้งเรียกว่า อรรถโยชนา

โยชนา เป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นเพื่อขยายเนื้อความที่ลึกลับในเรื่องไวยากรณ์ศัพท์และความสัมพันธ์ในประโยคของภาษา อันเป็นอุปสรรคในการแปลคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาได้อย่างชัดเจน คัมภีร์โยชนาเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาคำสอนพระพุทธศาสนา เพราะเป็นคัมภีร์ที่ได้อธิบายขยายความให้แจ่มแจ้ง

โยชนาแบ่งตามคัมภีร์พระไตรปิฎกได้เป็น ๓ หมวด คือ

๑. โยชนาพระวินยปิฎก เป็นคัมภีร์คู่มือศึกษาเกี่ยวกับการอธิบายบทและประโยคเป็นต้นของอรรถกถาพระวินยปิฎก ที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยวิธีง่าย ๆ เช่น วินยโยชนา ปาราชิกกัณชอรรถโยชนา ปาจิตติยาที่อรรถโยชนา ขุททกสิกขาโยชนา วินยวินิจจโยชนา โยชนาวินยวินิจจสังคหะ สมันตปาสาทิกาโยชนา

๒. โยชนาพระสุตตันตปิฎก เป็นคัมภีร์คู่มือศึกษาเกี่ยวกับการอธิบายบทและประโยคเป็นต้นของอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยวิธีง่าย ๆ เช่น นิธิกัณชสุตตอรรถโยชนา ัมมปทัญญูกถาคาโยชนา ตุลตโยชนา และ ปัจจเวกขณโยชนา

๓. โยชนาพระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์คู่มือศึกษาเกี่ยวกับการอธิบายบทและประโยคเป็นต้นของอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยวิธีง่าย ๆ เช่น อัญญสาลินีโยชนา (พระญาณกิตติ แต่ง) อัญญสาลินีอรรถกถาโยชนา (พระสิริมังคลาจารย์ แต่ง) สัมโมหวิโนทนีโยชนา (พระญาณกิตติ แต่ง) สัมโมหวิโนทนีอรรถกถาโยชนา (พระสิริมังคลาจารย์ แต่ง) ธาตุกถาโยชนา (พระญาณกิตติ แต่ง) ธาตุกถามูลฎีกาโยชนา (พระสารทสี่ หรือ ปุพพาราม สยาดอ แต่ง) สังคหโยชนา (พระกวีธชะ แต่ง) ธาตุวัตถุโยชนา (พระกวีธชะ แต่ง) ปุคคลบัญญัติโยชนา (พระญาณกิตติ แต่ง) กถาวัตถุโยชนา (พระญาณกิตติ แต่ง) ยมกโยชนา (พระญาณกิตติ แต่ง) ปฏฐานโยชนา (พระญาณกิตติ แต่ง) อภิธัมมัตถวิภังนิโยชนา (พระญาณกิตติ แต่ง)

สรุปท้ายบท

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในยุคแรก เรียกว่าพรหมจรรย์ บ้าง พระธรรมวินัย บ้าง จนกระทั่งการสังคายนาครั้งที่ ๓ จึงแยกเนื้อที่เกี่ยวกับปรมัตถธรรมออกมาเป็นอีกหมวดหนึ่ง เรียกว่าพระอภิธรรมปิฎก จึงปรากฏมีคำวาทิปิฎก หรือ เตปิฎก (ไตรปิฎก) ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

พระไตรปิฎก คือคัมภีร์หรือปกรณ์ที่บันทึกคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวกที่ถูกนำมาจัดไว้เป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ โดยประกอบด้วยเนื้อหาใจความหลัก ๆ อยู่ ๓ หมวด คือ พระวินยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก ซึ่งคำสอนที่ปรากฏใน ๓ ปิฎกนั้นเป็นธรรมะที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้ตลอด ๔๕ พรรษา

และพระสาวกได้ศึกษาสืบทอดจัดจำ ตั้งแต่สมัยพุทธกาล จนกระทั่งปัจจุบัน พุทธบริษัทควรศึกษาพระไตรปิฎก โดยตรง และควรศึกษาอรรถกถา ที่อธิบายเนื้อความของพระไตรปิฎก เพื่อเป็นหลักในการตรวจสอบข้อปฏิบัติ ว่า ตรงกับคำสอนหรือไม่ ถ้าไม่ตรงไม่ควรถือเอาและปฏิบัติตาม โดยคำว่า พระไตรปิฎก มีความหมายว่า ๓ คัมภีร์ ซึ่งคำว่า พระ เป็นคำที่ยกย่องหรือแสดงความเคารพ ส่วนคำว่า ไตร หรือ ตี แปลตรงตัวว่า สาม และคำว่า ปิฎก แปลว่า ตำรา, คัมภีร์, ตะกร้า หรือภาชนะ โดยรวมๆ ก็หมายถึงเป็นการรวมคำสอนขององค์พระพุทธเจ้าเอาไว้ เป็นหมวดหมู่เพื่อไม่ให้กระจัดกระจาย เหมือนการนำตะกร้า หรือกระจาดมารองไว้เป็นภาชนะนั่นเอง

หมวดหมู่โครงสร้างพระไตรปิฎกมี ๓ หมวด ได้แก่ พระวินัยปิฎก ว่าด้วยพระวินัยสิกขาบทต่าง ๆ ของภิกษุและภิกษุณี พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระสูตรซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก ที่แสดงแก่บุคคลต่างชั้นวรรณะและการศึกษา ต่างกรรมต่างวาระกัน มีทั้งที่เป็นร้อยแก้ว และร้อยกรอง และ พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยพระอภิธรรมหรือปรมัตถธรรม อธิบายด้วยหลักสภาวะธรรมล้วน ๆ โดยไม่อ้างอิงเหตุการณ์และบุคคล ซึ่งพระไตรปิฎกนี้นอกจากจะมีความสำคัญต่อคนไทยและชาวพุทธทั้งหลายแล้วยังมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการมีอยู่ของพระพุทธศาสนาอีกด้วย เรียกว่าเป็นสิ่งที่เราทุกคนควรสงวนและรักษาไว้เพื่อสืบทอดให้ลูกหลานเราได้เห็นและศึกษาถึงแก่นแท้ของพระธรรมคำสอนอย่างแท้จริง และเพื่อให้พระพุทธศาสนาคงอยู่ต่อไปได้อีกตราบนานเท่านาน และการนำธรรมะของพุทธองค์มาปฏิบัติย่อมทำให้เราได้รับทั้งพระธรรมคำสอนและคุณธรรมอย่างเต็มเปี่ยมในการดำเนินชีวิตต่อไปจวบจนถึงวันสิ้นลมหายใจนั่นเอง

ลำดับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา นิยมจัดเป็น ๒ สาย คือ คัมภีร์สายพระไตรปิฎก และคัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก คัมภีร์สายพระไตรปิฎก ที่นิยมกันโดยทั่วไปนั้นจัดเรียงลำดับชั้นได้ คือ (๑) พระไตรปิฎก หรือ พระบาลี (๒) อรรถกถา คือคัมภีร์ที่อธิบายบาลี หรืออธิบายขยายความในพระไตรปิฎก (๓) ฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาหรือขยายความต่อจากอรรถกถา (๔) อนุฎีกา คือคัมภีร์ที่อธิบายขยายความของฎีกาอีกต่อหนึ่ง ตามคติโบราณที่ท่านถือกันมาให้แยกเพียงแค่ ๓ ชั้น คือ พระไตรปิฎก (บาลี) อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกาเท่านั้น ต่อจากนั้นไปท่านจัดรวมอยู่ในกลุ่มคัมภีร์ตัพพินิมุต หรือคัมภีร์ที่พ้นหรือนอกเหนือจากนั้น ส่วนคัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก นิยมจัดไว้เป็น ๒ ชั้น คือ (๑) ชั้นปกรณวิเสส (๒) ชั้นตัพพินิมุต หรือ คัมภีร์ที่พ้น

คำถามท้ายบท

ตอนที่ ๑ คำชี้แจง : ข้อสอบมีลักษณะเป็นแบบอัตนัย มีทั้งหมด ๑๐ ข้อให้โน้ตทำทุกข้อดังต่อไปนี้

๑. ผู้ศึกษาจงให้โน้ตความหมายและอธิบายคำศัพท์ ดังต่อไปนี้
ก. ปิฎก ข. พระวินัยปิฎก ค. พระสุตตันตปิฎก ง. พระอภิธรรมปิฎก
๒. คำสอนของพระพุทธเจ้ามีกระจายอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระอรธกถาจารย์ได้ประมวลลักษณะพระพุทธพจน์ไว้ ๑๖ ประการ จงแสดงมาให้ปรากฏ ๕ ประการ และอธิบายขยายความในแต่ละประการนั้น ๆ ให้เป็นที่เข้าใจ
๓. พระไตรปิฎกแบ่งโครงสร้างและเนื้อหาอย่างไร จงแสดงมาดู
๔. พระวินัยปิฎกมีโครงสร้างและเนื้อหาอย่างไร จงแสดงมาดู
๕. พระสุตตันตปิฎกมีโครงสร้างและเนื้อหาอย่างไร จงแสดงมาดู
๖. พระอภิธรรมปิฎกมีโครงสร้างและเนื้อหาอย่างไร จงแสดงมาดู
๗. เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาของพระสุตตันตปิฎก ซึ่งจำแนกเป็นนิกายแล้ว จงขอให้อธิบายความหมายของแต่ละนิกายมาพอเข้าใจ
๘. จงอธิบายการจัดลำดับคัมภีร์ในพระพุทศาสนา มาตามลำดับ
๙. จงอธิบายถึงความสำคัญของการศึกษาพระไตรปิฎก
๑๐. จงให้ความหมายและอธิบายคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก ดังต่อไปนี้
ก. ธรรมสังคณี ข. วิมังก ค. ธาตุกถา ง. ปุคคลบัญญัติ
จ. กถาวัตถุ ฉ. ยมก ช. ปฏฐาน
การศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทศาสนาได้อย่างไร จงอธิบาย

ตอนที่ ๒ คำชี้แจง : ข้อสอบมีลักษณะเป็นแบบปรนัย ให้โน้ตทำเครื่องหมาย กากบาท (X) ทับข้อ ก ข ค หรือ ง ที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียว ดังต่อไปนี้

๑. พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก มีชื่อเรียกในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ว่า
ก. สุตตันตธรรม ข. สุตตันตาทิธรรม
ค. ตันตาทิธรรม ง. ธรรม
๒. พระไตรปิฎกจำนวน ๔๕ เล่มซึ่งถือเป็นหลักในการจัดแบ่งพระไตรปิฎกในประเทศไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน เรียกว่าพระไตรปิฎกฉบับ
ก. รัฐสยาม ข. สยามรัฐ
ค. รัฐนิยม ง. รัฐอธิปัตย์

๓. หัวใจ “ตั้งขณะนิกะปัจจเวกขณะ (ปะฏิสังขา โยนิโส) คือ จิ. ปิ. เส. คิ. หัวใจพระอภิธรรมปิฎก คือ
สัง.วิ.ธ.ปา.ก.ย.ป. หัวใจพระวินัยปิฎก คือ อา.ปา.ม.จุ.ป. หัวใจเหล่านี้มีขึ้นเพื่อ
- ก. บริกรรมภาวนาให้เกิดความคักคัลลิตี ข. สะดวกต่อการท่องจำ
ค. เป็นอุปกรณ์ให้ระลึกถึง ง. ถูกทุกข้อ
๔. การจะศึกษาพระไตรปิฎกได้นั้น ผู้ศึกษาจะต้องรู้จัก
- ก. โครงสร้างพระไตรปิฎก ข. เนื้อหาสังเขปของพระไตรปิฎก
ค. ถูกเฉพาะข้อ ข ง. ข้อ ค. ยังถูกต้องไม่ครบถ้วน
๕. หัวใจของพระวินัยปิฎกที่ปรากฏในคัมภีร์วชิรสังคหะ (ซึ่งพระรัตนปัญญาเถระรจนาขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่
ใน พ.ศ. ๒๐๗๕) ข้อ ๒๒ มีว่า อา.ปา.ม.จุ.ป. เฉพาะหัวใจชื่อว่า อา. คือ อาทิกัมมะ หรืออาทิกัมมิกะ
หมายถึง
- ก. คัมภีร์ประมวลสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติเบา
ข. คัมภีร์ประมวลสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติหนัก
ค. คัมภีร์ประมวลสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ตอนต้น
ง. คัมภีร์ประมวลสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ตอนปลาย
๖. รัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรไทย มีกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญเป็นคู่มือการใช้พระวินัยปิฎก ก็มีคัมภีร์
ปริวารทั้งนี้ ก็เพื่อ
- ก. ให้ครบทั้งหลักการและหลักเกณฑ์ ข. เป็นบรรทัดฐานการบัญญัติพระวินัย
ค. เป็นคู่มือชักซ้อมความรู้ในพระวินัยปิฎกให้เข้าใจง่ายขึ้น ง. เป็นคู่มือตัดสินการต้องอาบัติหนัก-เบา
๗. ภิกขุวิวัฏค์ นั้น มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
- ก. วิวัฏค์ ข. มหาวิวัฏค์
ค. สุตตวิวัฏค์ ง. วิวัฏคปริกัณฑ์
๘. ปิฎกทั้ง ๓ ของพระไตรปิฎกนั้น ปิฎกที่จะอันตรายก่อน คือพระอภิธรรมปิฎก เพราะเหตุใด
- ก. เป็นปิฎกสุดท้ายในปิฎกที่สาม ข. มีเนื้อหามาก
ค. เรียนรู้ได้ยาก ง. ไม่เหมาะแก่การทรงจำ
๙. การศึกษาลำดับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีประโยชน์อย่างไร
- ก. ทราบประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา
ข. มีความรู้ในคัมภีร์ต่าง ๆ เพิ่มมากยิ่งขึ้น
ค. เข้าใจสาระพระไตรปิฎกชัดเจนมากขึ้น
ง. เข้าใจความสำคัญ และความสัมพันธ์ของคัมภีร์ชั้นต่าง ๆ
๑๐. คัมภีร์ตัพพนิมุต คือคัมภีร์ชั้นใด
- ก. คัมภีร์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่พระไตรปิฎก ข. คัมภีร์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่อรรถกถา
ค. คัมภีร์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่ฎีกา อนุฎีกา ง. คัมภีร์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา

เอกสารอ้างอิงประจำบท

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระวินัยปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

_____. **วรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๖.

พระติฎฐากุญเฑาะระ รงนา. **คัมภีร์มิลินทปัญหา ภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระเทพเมธาจารย์ (เข้า จิตปัญโญ). **แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์**. โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ : ธนบุรี, ๒๕๐๔.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เอดิสัน เพรส โปรดักส์, ๒๕๕๓.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). **ประวัติความสำคัญของภาษาบาลีและคัมภีร์นiruttiที่ปนี**. กรุงเทพมหานคร : มปป.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธควรรู้**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.

พระสุวีรญาณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ). **พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระอมรเมธาจารย์ และคณะ. **พระไตรปิฎกปริทัศน์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

..... **วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. โครงการปริวรรตแปล และพิมพ์คัมภีร์สัททวิเสส**. โรงพิมพ์ไทยรายวัน : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน** พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. **พระไตรปิฎกวิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชันต้ำ, ๒๕๔๖.